

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра мов і літератур Близького та Середнього Сходу

Поезія вайшнавського канону в сучасній літературі гінді

*Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «магістр»
студентки II курсу магістратури
освітньої програми «Східна філологія, західноєвропейська мова та
переклад: мова і література гінді»
спеціальності 035 Філологія (035.02 східні мови і літератури
(переклад включно), перша – гінді)
Кондратенко Дар'ї Валеріївни*

*Науковий керівник:
д. політ. н. Борділовська О. В.*

*Рецензент:
к. іст. н. Ботвінкін Ю. В.*

КИЇВ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. ПОЕЗІЯ ВАЙШНАВСЬКОГО КАНОНУ: ВІД ВИТОКІВ ДО СЬОГОДЕННЯ	6
1.1 Зародження та витoki вайшнавiзму на теренах Iндії.....	6
1.2. Виникнення духовної течії сагун в контексті релігійно-філософського руху бгакті.....	8
а) Рама-бгакті: возвеличення божества-героя.....	9
б) Крішна-бгакті як прояв близькості людини з Богом.....	11
1.3. Вайшнавське бгакті у контексті сучасної індійської філософії.....	14
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I.....	17
РОЗДІЛ II. СУЧАСНА ПОЕЗІЯ РАМАЇТСЬКОГО ТА КРІШНАЇТСЬКОГО ЦИКЛУ ЯК ВІДЗЕРКАЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ЖИТТЯ ІНДІЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА.....	19
2.1 Служіння Крішні як прояв дружньої любові до Бога.....	19
2.2 Рама як божественне втілення доблесті та героїзму.....	46
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II.....	61
ВИСНОВКИ.....	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	65
ДОДАТОК	

ВСТУП

Споконвіку релігія займає важливе місце в розвитку суспільства Індії. Серед численних релігійних течій цієї країни найкраще вкоріненим беззаперечно є індуїзм – найдавніше існуюче вірування цього регіону. Індуїзм розсіявся на безліч підтечій та ідейних рухів, з яких найбільше на розвиток літератури гінді вплинули течії Крішна-бгакті та Рама-бгакті. Вважається, що засади цих вчень були викладені в давній та середньовічній літературі, однак нині зацікавленість митців слова у релігії не зменшилась. Щоб зрозуміти, яку роль відіграє Крішна- і Рама-бгакті в сучасній літературі гінді, було досліджено дві поетичні збірки сучасних авторів - «Поетичний нектар Рами» (राम काव्य पीयूष, 2020) та «Поетичний нектар Крішни» (कृष्ण काव्य पीयूष, 2021).

Актуальність роботи. Вайшнавизм – найпоширеніша релігійна течія індуїзму на теренах Індії, досліджена багатьма науковцями світу, однак мало відома дослідникам України. До сьогоднішнього дня вітчизняні спеціалісти приділяли увагу стародавній релігійній літературі, а також сучасній світській. Однак, мало вивченою лишається область релігійної літератури нашої доби. Відповідно, ми не достатньо обізнані у духовних світоглядних аспектах сучасного індійського суспільства. Дана робота розкриває сучасну гіндімовну поезію одночасно як спадкоємицю і переосмислення прадавнього духовного світогляду бгакті.

Мета роботи – розглянути відображення в сучасній літературі гінді двох релігійно-філософських течій вайшнавизму – рамаїтської та крішнаїтської, а також визначити роль поезії релігійного спрямування в житті індійського суспільства двадцять першого століття.

Під час написання роботи були виконані такі завдання:

- переклад матеріалу поетичних збірок українською мовою з можливістю їхньої подальшої публікації;

- розгляд історії розвитку вайшнавського бгакті;
- виявлення системи образів та символів у сучасній поезії бгакті;
- аналіз контексту та мети вживання виявлених образів та символів;
- визначення основних ідейних засад сучасних авторів поезії бгакті.

Об'єктом дослідження є дві гіндімовні поетичні збірки – «Поетичний нектар Рами» та «Поетичний нектар Крішни», опубліковані індійською діаспорою в США. Обидві збірки налічують по сто п'ятдесят одному твору кожна. До написання було залучено загалом близько ста авторів.

Предметом наукового дослідження є відображення тематичного, образного та символічного розмаїття віршів зі збірок «Поетичний нектар Рами» та «Поетичний нектар Крішни».

Матеріалами дослідження є збірки віршів «Поетичний нектар Рами» та «Поетичний нектар Крішни», наукові праці, присвячені поезії вайшнавського канону, трактати з індійської філософії та релігії, наукові та науково-популярні статті.

Під час написання наукової роботи використовувались такі **методи дослідження**, як пошук, переклад, аналіз, порівняння та класифікація.

Новизна дослідження полягає в тому, що тема вайшнавського бгакті в сучасній поезії гінді досі не була розглянута на теренах України. Відповідно, не існує перекладених українською мовою поезій даного тематичного спрямування.

Практичне значення. Дана робота може бути використана під час розробки навчально-наукових посібників з індійської літератури. Перекладена версія збірок дасть змогу загалу читачів ознайомитися зі світоглядом сучасних послідовників традиції вайшнавського бгакті.

Структура та обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, теоретичної та практичної частини, висновків до кожного розділу та загальних висновків до всієї роботи, списку використаних джерел (70 позицій), а також додатків, у яких представлена частина оригінальних поезій авторів поетичних збірок «Поетичний нектар Рами» та «Поетичний нектар Крішни», проаналізованих у роботі, разом із їхніми авторськими перекладами. У першому розділі міститься інформація про процес розвитку вайшнавизму як однієї з індуїстських течій. У цій частині розкрито поняття «бгакті» та «сагун-бгакті», що виникли в контексті вайшнавських учень на теренах Індії. Друга частина висвітлює основні характеристики кожної з досліджених збірок. У ній також наведені спільні та відмінні риси рамейської та крішнаїтської течій вайшнавизму. Обсяг основного тексту роботи складає 64 сторінки, загальний обсяг – 70 сторінок (додатки до розрахунку не бралися).

Результати досліджень, викладені у даній магістерській роботі, були **апробовані** в рамках науково-дослідницької конференції з нагоди VII Всеукраїнських наукових читань за участю молодих учених «Філологія XXI століття: нові дослідження і перспективи», яка відбулася 6-7 квітня 2023 року. Тези виступу конференції доступні на сайті Навчально-наукового інституту філології, а також опубліковані у відповідному збірнику тез.

РОЗДІЛ I. ПОЕЗІЯ ВАЙШНАВСЬКОГО КАНОНУ: ВІД ВИТОКІВ ДО СЬОГОДЕННЯ

1.1 Зародження та витоки вайшнавізму на теренах Індії

Вішнуїзм або вайшнавїзм – один із головних напрямків індуїзму, монотеїстична релігія, прихильники якої вшановують Вішну в якості верховного божества, Абсолюта, і водночас – особистісного бога, який втілюється в реальному світі у формі аватар (антропоморфних постатей).

Дивовижною є багатогранність вайшнавізму: з одного боку головним об'єктом віровчень є «джіва», тобто душа вірянина, для якої жоден матеріальний об'єкт не є суттєвим; з іншого ж не остання роль відводиться атрибутам вайшнава. Коротко кажучи, вайшнави обов'язково мають носити дготі (чоловічий довгий нижній одяг) [6], харчуватися виключно вайшнавськими стравами – принципово вегетаріанськими – , володіти базовими релігійними поняттями мовою санскрит та бути обізнаними з географічним розташуванням місць паломництва [57].

Щодо внутрішніх характеристик, згідно з В'ясою, послідовник вішнуїзму має володіти двадцятьма п'ятьма виключними якостями [44], серед яких доброта, співчутливість, скромність, неконфліктність, правдивість і стійкість, рівність у ставленні до інших, великодушність та поблажливість, миролюбність і незалежність від матеріального блага, чистота, стриманість бажань і самоконтроль, виняткова відданість Вішну, скромність у їжі тощо. А от пристрасть, лютість, корисливість і чаклунство вайшнаву не притаманні [44].

Цікаво з цього приводу висловився гуру Ананта Ачар'я, описуючи істинного вайшнава як утілення чотирьох сутностей: журавля, курки, солі та самого себе. Журавель здатний довго стояти на одній нозі, ігноруючи дрібні рибини, що пропливають у ріці, проте приходить у рух, помітивши велику здобич. Так само і вайшнав має ігнорувати порожні балачки, звертаючи увагу на більш значущі розмови мудреців. Пір'я цього птаха біле, що символізує

чистоту й доброту – таким має бути серце вішнуїта. Восени журавлі відлітають до теплих країв, і подібно цьому явищу вайшнав мусить покинути місце, що переповнюється матеріальними справами у пошуках пристанища таких же відданих Богові, як і він. Друга іпостась – курка. Вона копирсається у смітті, вишукуючи для себе та своїх курчат щось поживне. Так само і вайшнава цікавить лише суть, а не дрібниці. Далі, сіль – продукт, який додає страві смаку, повністю в ній розчиняючись. Подібно цьому вайшнави відмовляються від усього, тільки би служити Богові і розчинитися у своїй вірі. Врешті, справжній вайшнав постійно перебуває в гармонії з собою та готовий віддано служити Богові та його творінню – людям [8].

Стародавня назва вайшнавської релігії – Бгагавата Дгарма або школа Панчатантри. Ключовим ідолом релігії тоді вважався Васудева, якого іменували «Богом» або «Бгагаватою». Вважалося, що він володіє шістьма божественними якостями: знаннями, владою, силою, родючістю, багатством і світлом [61]. Перша згадка саме терміну «вайшнавизм» міститься у «Ведах» - найдавніших зразках індійської релігійної літератури. Однак відомо, що тривалий час книги «Вед» передавалися з покоління в покоління в усній формі. Тільки п'ять тисяч років тому люди почали записувати ці тексти, зважаючи на вкорочення тривалості життя та ослаблення пам'яті [56]. Однак, Рамчандра Нараян Дандекар вважає, що вайшнавизм починається не з «Вед», хоча, згідно з індологічною традицією, зародження усіх індійських релігійних ідеологій та практик відносять до моменту створення цих книг. Ідея «Вед» була принесена на терени Індії давніми аріями, однак вони зіткнулися з наявністю власних релігійних засад серед корінного населення. До приходу аріїв в Індії панували два релігійно-філософських культу – муні-яті, для якого характерні практики йоги, аскези та сан'яси, тобто зречення мирських благ, а також панування культу Шіви, та бгакті, що передбачало вичерпне поклоніння персоніфікованому божеству. Власне, культ бгакті і створив основу вішнуїзму.

Муні-яті ж дала початок так званим релігійним сектам, які відмовлялися визнавати святість «Вед». [5]

Безперечно, провідною книгою вайшнавізму Дандекар вважає «Магабгарату». На думку дослідника з часом епос був відредагований та сконцентрований саме на постаті Крішни, який постає причиною написання твору. Серед вісімнадцяти відомих «Пуран» шість – «Вішну», «Нарада», «Бгагавата», «Гаруда», «Падма» і «Варага» - традиційно вважаються вайшнавськими. З-поміж «Упанішад» цій течії присвячено сімнадцять текстів. Важливе місце займає також «Панчатантра» - зібрання алегоричних текстів [5].

1.2. Виникнення духовної течії сагун в контексті релігійно-філософського руху бгакті

На теренах Північної Індії релігійно-філософський рух бгакті розвинувся в XIV-XVII ст. На чолі цієї течії стояли так звані «віддані» – містики та релігійні діячі, у подальшому віднесені до рангу «святих», які проповідували відданість та щире любов до Бога як єдиних шлях, що веде до духовного очищення та мокші (звільнення) [21, 395] атми, тобто душі віруючого [21, 42], з сансари – кола безкінечних перевтілень [21, 565; 17, 21-22]. Основоположником бгакті в цьому регіоні вважається Рамананда, який проголошував поклоніння Богу, що здатен подарувати людству спасіння в обмін на віддане служіння, рецитацію мантр, присвячених йому тощо [2, 210-211].

Сам по собі термін «бгакті» знавці санскриту трактують як «любовна відданість». Тобто, це поняття передає беззаперечну любов відданого до його бога [52]. В основі сучасного слова «бгакті» (भक्ति) лежить санскритський корінь «бхадж» (भज्) зі значенням «служити» та суфікс «ктін» (क्तिन्), що

перекладається як «діяч», «виконавець». Відповідно до цього концепту, вірянин має служити Богу так, як служив би він своїй коханій людині чи гуру, матері чи батьку, рідній країні тощо [64]. Відповідно людина, що сповідує бгакті, називається бгактом.

Рух бгакті зародився в період занепаду традиційної релігійно-філософської системи. На зміну жертвопринесенням заради особистого блага, формальним обрядам і ритуалам, виснажливим аскезам і практикам прийшла система вірувань, що передбачає рівність кожного перед Богом та нівелювання варново-кастової системи поділу суспільства, визначає необхідність особистого спілкування з Богом без жодних посередників (брагманів), знецінює важливість релігійного образу мислення та суперечок з цієї теми. Такий підхід до світосприйняття був набагато простішим і дозволяв будь-кому вільно виражати свої почуття щирості та любові до Бога [52].

У свою чергу бгакті поділяється на два різновиди: ніргун, тобто поклоніння не проявленому, невидимому Богу, та сагун – вшанування антропоморфних божеств. За легендами Рама та Крішна були історичними постатями, отже для бгактів (послідовників руху бгакті) є видимими, втіленими.

а) Рама-бгакті: возвеличення божества-героя

Ім'я «Рама» на санскриті означає «подібний місяцю». Згідно індуїстських канонів, це божество є сьомою аватарою, тобто втіленням бога Вішну [56]. У «Рамаєні» авторства Вальмікі Рама представлений як безстрашний видатний чоловік, а також – мудрий правитель, що з прихильністю й навіть любов'ю ставиться до своїх відданих. Він бореться зі злом, яке головним чином проявлене в іпостасі демона Равани. Після його вбивства Рамі підкоряється увесь світ. Коли злі сили стерто з лиця землі, він установлює правління, що базується на праведності [45].

Переважно Рама вшановується бгактами в якості царя, могутнього воїна, наділеного всіма позитивними чеснотами. На думку деяких дослідників, цей образ є надміру ідеальним, у той же час суровим, що спричиняє шанобливо-покірливе ставлення до нього віруючих. Він є втіленням мудрості, беззаперечно правильного владарювання [67].

Одним із найперших проповідників Рама-бгакті став Рамананда (1400-1470). Він мав ашрам, тобто духовну школу, в місті Варанасі, яке здавна зветь «святою землею». Саме звідти ідеї Рама-бгакті поширилися по всій країні, зачепивши представників різних верств населення. Зокрема цьому посприяло використання різноманітних мов індійського континенту замість єдиного канонічного санскриту. Через це бгакті в цілому і здобуло популярності та любові серед народу. Однією з головних ідей цієї духовно-філософської течії було нехтування варново-кастовим розподілом: проповідники запевняли, що всі люди рівні перед Богом, а він у свою чергу любить однаково кожного, не зважаючи на соціальні статуси, рівні життя тощо [2, 210-211].

Отже, відповідно до проповідей Рамананди, бог Рама є величним світовим духом, так званим Абсолютом чи Параматмою, що панує над людьми, об'єднаними спільним рідством.

Ще одним представником і впливовим діячем течії Рама-бгакті є поет Тулсі Дас. Про життя цього митця та його зв'язок із божеством Рамою існує безліч легенд. Одна з них оповідає, ніби найперше слово, яке майбутній поет вимовив у дитинстві, було «Рама». Після цього новонародженого хлопчика було названо Рамболою (буквально означає «той, що сказав слово «Рама»), а ім'я Тулсі Дас він сам обрав для себе згодом. Згідно з передбаченнями астролога, Рамбола мав принести горе своїм рідним, тому більшу частину дитинства його виховували чужі люди, і врешті він лишився безпритульним сиротою та змушений був жебракувати по всій Індії [63]. У скитаннях своїх він натрапив на рамаїтського гуру Нарахарі Даса, разом із яким вирушив у

мандри. Учитель багато розповідав йому про Раму, чим неабияк надихнув [63]. За іншою легендою, Тулсі Дас мав дружину, яка, після смерті новонародженого сина, мовчки втекла від чоловіка, а коли той прийшов за нею в дім її батьків, насміялася з його щирого кохання, зауваживши, що якби він так само пристрасно любив Раму, то вже давно звільнився б із пут Сансари. Ці слова настільки вразили Тулсі Даса, що він зрікся шлюбу, мирських утіх та насолод і повністю присвятив себе служінню господу Рамі [63].

Так чи інакше, Тулсі Дас зробив неоціненний внесок у розвиток рама-бгакті, написавши славнозвісну поему «Рамчарітманас». По суті книга є переспівом «Рамаяни». Однак, на відміну від Вальмікі, який зобразив Раму в традиційному образі ідеальної земної людини, що вчить інших праведному життю, Тулсі Дас підніс цього персонажа до рангу абсолютного божества над усесвітом, шанованого кожним вірянцем [11, 12; 40; 19]. Текст написаний у формі двовіршів діалектом авадгі – автор усвідомлено відмовився від використання класичного санскриту, який на той час уже вийшов за межі релігійної мови, набувши світських ознак. Завдяки простоті викладу поема «Рамчарітманас» набула поширення серед усіх прошарків населення. Відповідно, рух Рама-бгакті зачепив серця і душі величезної кількості індійців.

б) Крішна-бгакті як прояв близькості людини з Богом

З санскриту ім'я Крішна перекладається як «темно-синій», «чорний», або «п'ятьма» [14]. Божество вшановується в якості восьмого втілення Вішну. Так само як і Рама, Крішна вважається цілком реальною історичною персоною. Згідно з релігійними текстами, він зійшов на землю наприкінці IV тис. до н.е., втілюючись у дитину, що народилася в місті Матхура в родині царя Васудеви та його дружини Девакі – представників славної династії Ядавів [21; 55]. Відповідно до астрологічних даних та індуїстських писань, деякими дослідниками була визначена конкретна дата народження Крішни – 19 липня 3228 рік до н.е. Однак, дитинство йому довелося провести не в царському

дворі – про це існує одна відома легенда. Брату царя Васудеви, Кансі, було напророчено смерть від руки восьмого сина царя Ядавів. Не бажаючи собі такої долі, він заточив Васудеву разом із дружиною за ґрати, вбивши поступово сімох народжених нею дітей. Одначе восьмого сина, Крішну, Деваці вдалося врятувати – його було потай переправлено за межі Матхури. Отже, хлопчик зростав у селищі Гокула під опікою селян Яшодги та Нанди. Ця місцина на рівні з Матхурою вважається святою.

Крішна зростав в оточенні пастухів і пастушок, багато часу проводив у забавках із ними. Попри палку любов місцевих дівчат і хлопців, його традиційно зображують у парі з утіленням богині Лакшмі – коханою Радгою. Він був улюбленцем жителів селища, і навіть дитячі капості сприймалися з утіхою.

Отже, образ Крішни є набагато ближчим до народу, ніж образ Рами: в той час, як другий постає мудрим царем і справедливим володарем світу, перший є втіленням веселого пастуха з флейтою, простого, як і всі люди, попри своє царське походження, красеня й пустуна, звабника молодих дівчат і заміжніх жінок [7, 401]. Любов до нього має проявлятися як до рівного собі, адже Крішна не вимагає глибокого поклоніння чи слідування якимось настановам.

Найперші згадки про Крішну як утілення бога Вішну можна знайти в таких індуїстських книгах, як «Бхаґавад-гіта» і «Бхаґавата пурана». Власне течія крішнаїтського бгакті в північній Індії виникла значно пізніше, у XIV-XVII століттях, маючи під собою багате літературне підґрунтя [46, 314-336], що, однак, бере початок ще з ведичних часів. На півдні країни ця духовна течія виникла ще раніше, приблизно в період появи там поняття бгакті взагалі – приблизно у VI – XIII століттях.

Найпершим відомим бгактом Крішні в Північній Індії вважають Від'япаті (1350-1460) [41, 125-147]. Він був незалежним автором, який не став членом жодного релігійного угруповання. У своїх творах Від'япаті ототожнював самого себе з жінкою, безмежно закоханою в красеня Крішну.

Більш відомим представником крішнаїтської духовної літератури є гуджаратський співак і поет Нарсі Мехта (1414-1481). З юнацьких років він пропагував рівність усіх каст і однакову можливість для представників усіх класів і верств населення досягти духовного просвітлення – одним словом, митець був усвідомленим адептом бгакті. Життя Нарсі Мехти також овіяне легендами. Згідно з однією з них, поетові довелось терпіти приниження старшого брата, не витримавши які, він забрав свою дружину й вирушив разом із нею в мандри. Правителі індуської династії намагалися осудити його за вільнодумство та нетрадиційність поглядів. Однак, під час суду в повітрі нізвідки з'явилася барвиста мала й обвилася навколо шиї поета. Зважаючи на таке диво, усі присутні одразу визнали Мехту святим [36, 94-96].

Ще один представник Крішна-бгакті, однозначно гідний уваги, – Валлабгачар'я (1478-1531). Саме його стараннями регіон Брадждж став релігійним центром поклоніння Крішні. Валлабгачар'я багато подорожував Індією, відкрив безліч крішнаїтських ашрамів, які всі були частинками його общини «Шлях підтримки» (पुष्टिमार्ग) [38]. Цікавим є те, що це угруповання висувало в якості символів Крішні образи каміння й гір – ймовірно пережиток давніх традицій Браджджу, згідно з якими пастухи поклонялися саме скелям, печерам тощо. Також Валлабгачар'я заснував храм поклоніння Крішні, і взагалі був прихильником храмових обрядів. Він розробив свою систему релігійних дійств, а саме прикрашання квітами, малами та тканинами встановленої у храмі статуї Крішні (шрінгар), її частування дарами вірян (бгог) і виконання хвалебних гімнів (раг). Таким чином, Валлабгачар'я утворив систему релігійної служби, яку сповідують і досі. Ще поет створив так званий

«Аштачхап», або «Союз восьми», об'єднавши в ньому митців, що несли у серці щирю й віддану любов до Крішни й готові були її виливати у хвалебні гімни [52, 148]. Ці люди належали до різних каст і варн, але всі вони кожного дня збиралися до храму, аби присвятити свої творіння божеству [52, 149]. Яскравим представником цієї групи був поет Сур Дас (1483-1563), відомий збіркою «Сурсагар» (дослівно – «море гімнів»). У ній автор зробив акцент на дитинстві та юності Крішни, майстерно описуючи його забавки та пустощі з пастушками й пастушками. Цей твір є нетиповим для традиційних поезій Крішна-бгакті, але вважається окрасою джерельної бази цієї філософської течії. Більше того, завдяки мальовничому опису протонародного життя божества, твір є близьким навіть малодуховним людям, що сприяє зближенню народу з релігією.

Врешті, чималої слави серед митців Крішна-бгакті здобула поетка Міра Баї (1498-1547) [33]. Вона була донькою раджпутського царя і мала вийти заміж за представника іншого царського роду. Проте, як свідчить легенда, вона дуже любила зображення бога Крішни, що містилося в палаці. Любила настільки, що вважала себе нареченою божества. Тому вона втекла з палацу, зреклася рідні та відправилася у Вріндаван. Тут вона написала безліч віршів, присвячених Крішні. У кожному з них авторка виявляє своє щире кохання до бога, захоплення його рисами, пошану до його вчинків. Почуття Міри Баї до Крішни були настільки глибокими, що вона навіть ставила себе на місце його коханої Радги – майже ніколи не вживала її імені в поезії, натомість описуючи саму себе під вінцем із богом.

1.3. Вайшнавське бгакті у контексті сучасної індійської філософії

Індуїзм є найпоширенішою релігією Індії. Сама по собі ця філософія доволі консервативна: особа стає індусом від самого народження, але

представники інших релігій, які починають сповідувати індуїзм, не можуть вважатися повністю йому приналежними. Не зважаючи на спроби соціальних реформаторів внести зміни в релігійні канони індуїзму, ситуація не сильно змінилася [32, 140]. Тим не менше, саме течія бгакті додала корективи в розвиток даної релігії, наблизивши її до народу, зробивши простим зрозумілим явищем. Не дивно, що саме Рама- і Крішна-бгакті набули поширення не тільки в Індії, а й по за її межами.

Одним із яскравих сподвижників вайшнавізму в світі був Абгай Чаранаравінда Бгактіведанта Свами Прабгупада (1896-1977). Цей чоловік відомий перекладами й коментарями релігійних текстів, а також заснуванням Міжнародного Товариства Свідомості Крішни (International Society for Krishna Consciousness – ISKON) – першої вайшнавської організації, якій вдалося поширити свої ідеї на Заході. Майбутній Ачар'я народився в Калькуті, здобув гідну освіту і мав сім'ю. Одного разу він долучився до течії гаудія-вішнуїзму, постулати якої намагався проповідувати англійською. З часом став усе більше проникатися релігією, аж поки прийняв обітницю ванапрастха, що передбачала зречення мирського життя. Віддалившись від родини й побутових справ, вирушив до Вріндавану, де займався перекладом релігійної літератури англійською мовою. Згодом перебрався до Нью-Йорку, де й розпочав активну просвітницьку діяльність [37]. У перші роки свого існування Рух Свідомості Крішни масово критикувався противниками культів у рамках американської культури, утім радо сприйнявся релігієзнавцями та індологами зокрема. Попри існуючу думку про Рух Свідомості Крішни як абсолютне новоутворення, Прабгупада не створював нової релігії, натомість популяризувавши вже давно існуючі ідеї вайшнавізму. Він говорив про себе як про слугу Божого, а не месію, його посланця.

В Україні Рух Свідомості Крішни набув поширення в 1979 році. Як відомо, найпершим українцем, який почав сповідувати вайшнавізм, став житель Дніпропетровщини Валентин Ярошук. Згодом прихильники Крішни

з'явилися у Вінниці, Миколаєві та Чернігові. За часів Радянського Союзу кріштаїти в Україні постраждали від нападків з боку КДБ, але вже після здобуття незалежності в 1995 році на теренах нашої держави було зареєстровано «Всеукраїнський центр спільнот свідомості Крішни» [58].

Цікавий факт про ідеологію цього руху підмічає український науковець А. Черній, за словами якого крішнаїти в Україні активно пропагують єдність вітчизняної культури з ведичною. Це сприяє кращому закріпленню засад крішнаїзму в українському менталітеті, хоча самі представники ISCON не наполягають на цьому відкрито, так само як і не проголошують свою релігію виключно правильною та ідеальною над усіма іншими [58]. Крішнаїти в Україні приділяють велику увагу соціальному розвитку держави. Вони проводять благодійні заходи, як от безкоштовна роздача їжі малозабезпеченим групам населення, влаштовують просвітницькі сесії для в'язнів, підтримують вітчизняний екологічний рух [58]. Тим самим відбувається укорінення таких вайшнавських засад, як вегетаріанство, турбота про довкілля, віра в досягнення просвітління й вивільнення душі з пут мирського існування.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Релігійно-філософський рух бгакті є своєрідною призмою сприйняття вайшнавизму. Бгакті перш за все передбачає беззаперечну любов і служіння божеству. Явище Рама-бгакті сконцентроване навколо постаті Рами – мудрого царя, індійського правителя, славного героя. Бгакти-рамаїти сповнені повагою й покірністю об'єкту свого поклоніння. Поширення Рама-бгакті почалося з діяльності Рамананди, який заснував ашрам у Варанасі (зараз це місце вважається святим), а також перший просував ідеї рівності всіх каст і варн перед Богом. Ще одним яскравим представником даної течії є поет Тулсі Дас, відомий твором «Рамчарітманас» – своєрідним авторським переспівом «Рамаяни» Вальмікі.

Крішна-бгакті базується на вченні про життя й діяльність Крішни – пастушка з царським походженням, юнака-красеня, кмітливого й позитивного героя. Бгакт Крішни любить своє божество, ставиться до нього дружньо й відчуває близькість до Бога. Найдавніші згадки про нього присутні у «Бгагавад-гіті» і «Бгагавата пурані». Відомими діячами руху Крішна-бгакті є Від'япаті, Нарсі Мехта та Валлабгачар'я, завдяки трудам якого релігійним центром став Брадж, а також були створені спільнота «Шлях підтримки» й «Союз восьми». Валлабгачар'я розробив храмовий обряд і пропрацював усі деталі, такі як елементи прикрашання статуй бога, порядок піснеспівів тощо. Відомі також такі представники Крішна-бгакті, як Сур Дас зі збіркою поезій про юні роки Крішни «Сур сагар» та Міра Баї, яка присвятила усе своє життя Крішні, вважаючи себе його єдиною повноправною коханою.

У сучасному суспільстві засади Рама- і Крішна-бгакті поширені не лише в Індії, а й за кордоном. Це зокрема стосується крішнаїтської течії – через її ідейну близькість до народу. Нині найвідомішою організацією є Міжнародне Товариство Свідомості Крішни (International Society for Krishna Consciousness – ISKON), засновник якого – Абгай Чаранаравінда Бгактіведанта Свами

Прабгупада. В Україні цей рух добре інтегрувався за рахунок близькості української та ведичної культур.

РОЗДІЛ II. СУЧАСНА ПОЕЗІЯ РАМАЇТСЬКОГО ТА КРІШНАЇТСЬКОГО ЦИКЛУ ЯК ВІДЗЕРКАЛЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ЖИТТЯ ІНДІЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У давнину мудреці називали поезію способом спілкування з Богом. Дійсно, будь-якій культурі притаманні релігійні гімни, римовані рядки з возвеличенням богів та похвалою їх природи. Як бачимо, навіть у сучасності ця тенденція не втратила свою актуальність по всьому світу.

Як уже зазначалося в першій частині роботи, дане дослідження зосереджене довкола віршованих збірок «Поетичний нектар Крішні» та «Поетичний нектар Рами». Розгляньмо, як вони передають сучасне ставлення митців до Бога й віри.

2.1 Служіння Крішні як прояв дружньої любові до Бога

Почнімо з першої згаданої збірки. Як видно з назви, поезія циклу Крішна-бгакті зосереджена довкола постаті Крішні – восьмої аватари бога Вішну. Для авторів збірки вагоме значення має *природа Крішні*. Поети в деталях описують його зовнішність, приділяють цьому насправді багато уваги. Він зображений як юнак зі синьою, майже чорною шкірою; носить на голові корону, прикрашену пир'ям павича; в його руках – сопілка, витесана з дерева кадамбу; на ногах дзвенять браслети, чоло позначене тилакою – міткою у формі витягнутої краплі, яку традиційно наносять трохи вище міжбрів'я щоденно або на певні індуїстські події [24, 100-112]. Автори з великою любов'ю та ніжністю підбирають слова, щоби гідно показати образ Крішні. Його голос називають солодким, дихання – ароматним, саме ім'я – прекрасним як гіта (на гінді означає «пісня»), газель (жанр арабомовної літератури; ліричний твір, який складається з певної кількості двовіршів [53]) чи рубаї (перськомовний чотиривірш [53]). Мелодія сопілки (іноді це флейта) зачаровує свідомість, переповнюючи бгактів п'янким чистим коханням.

Дивовижні звуки переплітаються в *расу* – божественний екстаз, особливий душевний стан наближеності до Бога [54, 304]. Цікавим є опис божественної (не людської) подоби Крішни, представлений очам воїна Арджуни під час битви на Куру-кшетрі. Ось, як це зображує Шаліні Гарг у вірші «Величний лик» (**विराट रूप**) [60, 20]:

अनेक मुख, अनेक नैन, दर्शन हैं ये अति अद्भुत।
दैवी आभूषणों से अलंकृत, दिव्य शस्त्रों से युक्ति।।
दिव्य वस्त्र मालायें धारण, फैल गई दिव्य सुगंध।
चारों ओर फैला मुख था, ना आदि था ना था अंत।।
विश्वरूप के दिव्य तेज से, बिखर गया प्रबल प्रकाश।
हजारों सूर्यों से भी नहीं, फैला सकता यह आकाश।।
अर्जुन ने देखा जब देवों के, देव का अद्भुत विश्वरूप।
हजारों भागों में विभक्त, ब्रह्मांड का दिखा हर स्वरूप।।

*Багато облич, незлічені очі – що за неймовірне видовище!
Він прикрашений неземними оздобами, оснащений зброєю богів,
Носить чудесний одяг, пахне найприємнішими ароматами.
На лиці – широка усмішка без краю й кінця.*

*Навіть найпотужніше світло тьмяніє в божественній славі його величного
лику –*

*І тисячі сонць не вистачить, аби осяяти небо над ним.
Коли Арджуна побачив цей найбожественніший з-поміж богів образ,
У ньому відобразилася кожна найдрібніша частинка Всесвіту.*

Таке неймовірне видовище відкрилось Арджуні. Крім того, в гострих зубах Крішни борсалися тіла загиблих на війні ворогів. Така кремезність у поєднанні з божественністю вселяли в бгактів захоплення на межі зі страхом. Це ж є ознакою того, що Крішна – фатум, безжальна і справедлива доля.

Крім опису зовнішності Крішни, автори збірки вдаються до згадки більшості його імен. Традиційно одного й того ж бога індійці можуть називати по-різному в залежності від того, яку з його рис потрібно підкреслити. Загалом, відомо про сто вісім імен Крішни [65]. У книзі ж згадані наступні:

- Даянідгі – той, що проявляє милість до кожного;
- Гопал – той, що бавиться з гваліорцями;
- Говінда – той, що любить корів, природу й землю;
- Харі – божество природи;
- Кешав – той, у кого довге чорне заплутане волосся;
- Крішна – похмурий, сутінковий (мається на увазі відтінок шкіри);
- Мадгав – джерело мудрості;
- Манмоган – той, що зачаровує розум кожного;
- Маногар – неймовірно красивий бог;
- Моган – той, хто всіх приваблює;
- Мурлідгар – той, що носить сопілку;
- Нандангопал – син пана Нанди;
- Нараян – той, хто всіх прихистить;
- Праджапаті – бог усіх живих істот;
- Сакші – свідок усіх богів;
- Ш'ям – той, що має темний колір;
- Васудев – всюдисущий.

Найбільше їх згадується у вірші «Карма-йогі» (कर्मयोगी) авторства Чітра Бгушана Шривастава «Відагдга» [60, 8] (див. Додаток).

Наступною важливою темою є намагання бгактів прояснити *мету втілення божества* в земну людину Крішну. Цьому питанню значною мірою присвячений розділ अवतार क्यों?, в якому автори відкрито запитують бога про це, або ж висувають власні трактування. З'ясовується наступне: восьма аватара Вішну була покликана викоринити зло та принести радість, кохання та

світло в життя людей. Крішна народився, щоби покласти край зневірі та стати на захист прав релігії. Він навчив народ шанувати старців, батьків, та наставників-гуру, сумлінно виконувати свої обов'язки та впевнено крокувати праведним шляхом. Він здійснив немало подвигів, знищуючи демонів та лиходіїв.

Сучасний світ переповнився негараздами: жінок перестали поважати, про цінність честі забули, покинули мирне життя й узяли до рук зброю. Однак для Крішни це все неважливо – він веде власну боротьбу за розум людей, який намагається наповнити вірою в божественне. Тоді ж усі негаразди відпадуть самі собою. У висновку бачимо, що розповсюдження релігії та любові є головною метою Крішни. Для прикладу розгляньмо цитату з вірша Омпракаша Гупти «Чому народився Крішна?» (क्यों जन्मे थे कृष्ण!) [60, 2]:

जन्मे थे प्रभु आप, हम मानवों को शिक्षा देने,
हम थे भूले-भटके, हमें सही राह की दीक्षा देने।
कैसे करें आदर बड़ों का, माता-पिता, गुरुजनों का,
कर्तव्य-पालन के लिए, त्याग कैसे करें सुखों का।।
कैसे करें हम प्रेम निर्मल, मन में न कोई स्वार्थ हो,
मनसा वाचा कर्मणा, हर सोच केवल धर्मार्थ हो।
कैसे निभाएँ मित्रता, सीखें सुदामा के प्रेम से,
छोड़ी प्रतिज्ञा स्वयं की, अर्जुन सखा के स्नेह से।
कैसे करें रक्षा बहिन की, जैसे द्रौपदी की है प्रभो,
दुष्ट-दण्डित कैसे करें, शिक्षा आपने दी है प्रभो।
त्याग दुर्योधन की सेवा, स्वीकार साग विदुर का,
छोड़ें साथ पापियों की, गूढ़ सन्देश सुदूर ऐ आपका।

*Господи, ти народився, щоб навчити нас, людей,
Аби вказати нам, що блукали безтямно, істинний шлях.*

*Ти розказав нам, як шанувати старців, батьків, гуру,
Як зрікатися щастя заради дотримання обов'язку.*

*Ти навчив нас тому, як свято любити, не плекати егоїзм в розумі,
Тому, що кожна думка, обіцянка, бажання чи ідея має бути сповнена віри,
Як сповідувати дружбу і віддано любити подібно Судамаі,
Як гідно виконувати обов'язок подібно Арджуні.*

*Ти показав, як берегти сестру, ніби вона – велична Драупаді,
Навчив нас тому, як нищити горе,
Як жертвувати служіння Дурйодганам і приймати дари Відурів,
Як усунути з життя сім гріхів... Тепер же твоє вчення дуже далеко.*

У наведених рядках згадується персонаж Судама – друг дитинства Крішні, що разом із ним відвідував ашрам – духовну школу гуру. Судама та його дружина були бідняками, проте це не поклало край товаришуванню з богом: одного дня чоловік вирішив навідати Крішну в його царському палаці. Той зустрів Судаму з великими почестями, а дізнавшись про умови, в яких він живе, дивовижним чином звів на місці старої хатини чудесний палац, що його друг виявив уже повернувшись додому [4, 184].

Тут же вживається ім'я Драупаді – нареченої царя Арджуни з роду Пандавів, яка добровільно стала дружиною ще й усім його братам. Одного разу вони грали в кості зі своїми суперниками – братами-Кауравами – і програли Драупаді. Це, а також спробу Кауравів звалтувати жінку дослідники називають однією з причин битви на Куру-кшетрі, про яку поговоримо згодом [4, 124].

Наостанок, Дурйодгана – старший з бартів-Кауравів [4, 219], а Відур – брат Панду і Дгрітараштри – основоположників обох братніх родів. У тексті автора перший (у множині) втілює злих корумпованих управлінців, а другий – адекватні судження, сміливість і винахідливість у протистоянні з несправедливістю.

Звідки ж узялася власне постать Крішні? Прийнято вважати, що цей бог мав земне втілення та був реальною історичною фігурою. Розгляньмо *історію його життяпису* на поетичних прикладах зі збірки, адже вони значною мірою розкривають цю тему.

Починається історія зі пророцтва про те, що Канса, син царя Матхури Уграсена, зазнає смерті від руки Крішні, який має народитися в подружжя Васудеви й Девакі – сестри Канси [21]. Наляканий Канса ув'язнює їх, а кожного з шести народжених немовлят-хлопчиків убиває. За легендою, сьомим сином Девакі був Баларама, якому вдалося вижити, оскільки той був чудесним чином перенесений в тіло іншої дружини Васудеви – Рогіні. Замість нього Девакі дала життя дівчинці, яку не стали страчувати. Після цього Канса ніби то заспокоївся, адже більше не бачив існування потенційної загрози. Однак, Васудеві й Деваці вдалося приховати ще одну вагітність – так у цілковитій таємниці на світ і з'явився Крішна. Батьки відправили його в човні по ріці, що текла через пастуше селище Гокул північного регіону Браджу. Там дитину знайшли та взяли на виховання Нанда з Яшодою – подружжя селян. День появи в них прийомного сина ознаменувався великою радістю для всього Браджу. Там Крішна-бешкетник зростав, забавлявся з пастушками й пастухами та загалом ріс милою життєлюбною дитиною. Першим рокам життя та юності Крішні в Гокулі присвячено кілька окремих розділів збірки. На них ми звернемо увагу трохи згодом.

Одного дня Крішна, який уже подорослішав, дізнається про своїх справжніх батьків та їхню долю, а також про злодіяння Канси. Він вирушає до Матхури та вбиває лиходія, таким чином звершуючи пророцтво. Після цього Крішна залишається в місті. Власне, поети набагато красномовніше описують життя цього божества. Хорошим прикладом є поезія «Мій Крішна» авторства Ніші Пракаш (मेरे कृष्ण) [60, 44]:

कृष्णा अवतरित हुए कारा में,
पहुँच गए नंद गाँव।

*Крішна народився у в'язниці,
Прибув у селище Нанда.*

* * *

कनिष्ठा अंगुलि पर उठा गोवर्धन
ग्वाल बाल की रक्षा करते

*У юності підняв пальцем пагорб
Говардган,
Захищаючи пастуших дітей.*

* * *

विवाह रचाया रुक्मिणी से
जीवन भर साथ निभाया राधा से।
कंस से मुक्ति दिलायी,
सारी प्रजा हर्षायी।

*Одружився з Рукміні,
Все життя провів із Радгою.
Він приніс Кансі духовне звільнення
Чим порадував увесь народ.*

У цих рядках згаданий цікавий епізод з життя Крішни-юнака – підняття Говардгану. Це – цілком реальний географічний об'єкт, розташований недалеко від міста Вріндаван – священної обителі Крішни. За легендою, описаною в книзі «Бгагавата-пурані», одного дня Індра сильно розлютився через те, що місцеві жителі шанують Крішну ніби яесь велике божество. В якості покарання він протягом семи днів і ночей слав на людей дощі. Нарешті, Крішна сотворив диво їхнього спасіння: одним мізинцем лівої руки підняв пагорб, щоби вони змогли сховатися під ним, ніби під парасолею, від негоди [10].

Тут же йдеться про Рукміні та Радгу – двох коханих дружин Крішни. Цікаво, що про першу в різних джерелах пишуть напрочуд мало. Існує теорія, згідно з якою Рукміні хоч і була земним утіленням богині Лакшмі, однак не мала якогось доленосного призначення в житті. Тобто, її роль обмежувалася простим супроводом свого чоловіка в якості дружини. Радга ж стала для

Крішни тою, що кохає віддано, втрачаючи голову та забуваючи себе в присутності божества, палким проявом глибинних почуттів. Через неї він і взяв до рук сопілку, гра на якій вивільняла в повітря божественну расу. Однак, за іншою версією, Радга – суто придуманий бгактами персонаж, який втілює їхнє поняття про ідеальне служіння Богу [50]. Так чи інакше, обидві жінки є невід’ємною частиною буття Крішни.

Пов’язаним з життєписом Крішни є блок поезій, присвячених *його рідні*. Зокрема, найбільше уваги приділяється постаті Канси, про якого вже говорилося вище. Цікавим для розгляду в цьому контексті є вірш «Паванрекха – мати» (पवनेखा – एक माँ) авторства Урмілі Чоудгарі [60, 55]:

दिवस वह आया जिसका, किया बेसब्री से इंतज़ार।
मथुरा पुरी में घर-घर बहा, हर्ष और उल्लास अपार।।
पिता रूप में उग्रसेन की, खुशी का रहा न पारावार।
पा गोद में पुत्ररत्न उमड़ा, पवनरेखा का वात्सल्य बारंबार।।
यशस्वी बने पुत्र उसका, आशीर्वाद का हवा में हुआ संचार।
क्या होगा भविष्य पुत्र कंस का, माँ का हृदय रहा विचार।।

Настав той день, якого всі чекали з нетерпінням.

У кожній оселі Матхури запанували веселоці й радість.

Не було межі щастю батька-Уграсена,

Він знов і знов брав на руки свого дорогоцінного сина, втілення любові

Паванрекхи.

В повітрі лунали благословення на його успіх,

Проте материнське серце тривожилося за майбутнє Канси.

Тут авторка описує щасливий момент народження сина. Тоді ніхто й не здогадувався про жорстокість, на яку він буде здатний у майбутньому.

सूर्य उनके जीवन का उस पल, हुआ उल्टी दिशा से उदित।
गर्भनाल से जुड़ा वह बालक, माँ के गुणों से दूर कदाचित।।

मातृत्व सुख की आभा तले, अनजाना-सा भय हुआ अंकुरित।
कालनेमि का पुनर्जन्म वह, पल-पल बदला रूप अनपेक्षत।।
शून्य मानवीय गुण उसमें, अहं छद्म दंभ भरा अपरिमित।
पाल रक्षस उदर में माँ ने, विनाश का बीज किया पल्लवित।।

Сонце в ту мить сягло в інший бік -

Можє, він не матимє тих рис, якими наділена матір.

Під ореолом материнського щастя зростав незримий страх:

Він – втілення Каланемі, щомиті стає на нього схожим.

В ньому немає жодної ознаки людяності, а тільки нескінченні егоїзм, обман і зарозумілість.

Мати віносила в животі демона, посіяла зерно розрухи.

У наведеній строфі згадується ім'я Каланемі. Це – демон, один зі супротивників богів у Таракамайській війні, так званій «війні за кохання Тари» [23]. Тара була дружиною Брігаспаті – гуру богів. Її чоловік виявився настільки заклопотаним роботою, що не помічав жінку. Якось до неї навідався Чандра – бог місяця. Він зачарував та викрав Тару [28]. Отримавши відмову на прохання повернути її, Брігаспаті оголосив йому війну, залучившись підтримкою вищих богів. Чандра ж просив допомоги в асурів (нижчих богів або демонів) [26], яких і очолив Каланемі. В решті-решт він був убитий самим Вішну. За життя Каламені мав шістьох синів, яких Гірань'якашіпу – інший демон – прокляв: в одному з перенароджень вони мали з'явитися на землі в подібні шести синів Дєвакі. Їх батько Каланемі мав перевтілитися в образі Канси, стати їхнім дядьком та вбити кожного після народження [51, 172].

Існує ще одна легенда про демонічне походження Канси, описана в «Падма-пурані». Згідно з нею, він узагалі не був біологічним сином царя Уграсена [26]. Одного дня демон Драмїла, вражений красою дружини Уграсена, цариці Паванрекхи (в деяких джерелах її звать Падмаваті або Аламелу [29]), прийняв подобу її чоловіка та звабив жінку. Згодом Паванрекха

усвідомила, хто насправді був перед нею, і прокляла Драмілу. Завагітнівши, цариця накликала долю й на майбутнього сина: він має померти від руки свого родича [21, 382].

Останній рядок представленої вище строфи демонструє занепокоєність матері долею її сина. Може бути, що при складанні вірша, авторка зверталася саме до наведених легенд.

दिवस वह आया जिसका, करें व्यग्रता से इंतज़ार।
मथुरा आगमन कृष्ण का, जो विष्णु के अष्टम अवतार।।
कुत्सित बुद्धि कंस का, वहाँ आए करने को उद्धार।
सुन जन-जन की पुकार, मिटाया दनुज का क्रूरचार।।
संतोष और पीड़ा से माँ ने, विधि लेख को किया स्वीकार।
प्रजा रूपी संतान खातिर, था माँगा विष्णु से पुर्त निस्तार।।

Настав той день, якого всі чекали з нетерпінням:

У Матхуру ввійшов Крішна, що є восьмою аватарою Вішну.

Він почув моління народу й знищив жорстокого демона.

Мати прийняла подію зі задоволенням і болем:

Заради людей, що були для неї мов діти, вона молила Вішну вбити свого сина.

Ці рядки ще раз підтверджують намір Паванрекхи позбутися втілення зла на землі навіть попри те, що воно мало подобу її ж дитини.

Варто розглянути ще одного легендарного персонажа, який не є прямим родичем Крішни і чия роль не є настільки важливою, проте лишається цікавою. Ідеться про Уддгава – радника й хорошого товариша Кешава. Стосовно їхнього потенційного рідства, усе ж існує версія про те, що Уддгав доводився Крішні двоюрідним братом. Його батьком міг бути Девабгагі – брат Васудеви [69]. Зовнішністю він сам був дуже подібний на Крішну – ось, як це описує **Рекха Раджванші** в поемі «Уддгав і пастушки» (**उद्धव और गोपियाँ**) [60, 63]:

पहने पीताम्बर, पुष्पमाल
कानों में कुण्डल, तिलक भाल।
उद्धव ब्रज भूमि में आए
कान्हा का संदेश लाए।

*Одягнений у жовті тканини й квіткову малу,
Зі сережками у вухах і тилакою на чолі,
Уддгав зайшов до Браджу,
Принісни звістку від Крішни.*

Під «звісткою» мається на увазі послання Крішни до всього народу території Браджу, який потерпає в розлуці з ним під час його перебування в Матхурі.

Жителі Вріндавану віддають шану Уддгаву подібно божеству:

कान्हा कैसे हैं बतलाओ
इस पेड़ तले बैठो, आओ।

*Розкажи-но, як поживає Крішна.
Сідай під це дерево, проходь.*

З точки зору граматики можна відмітити використання по відношенню до Уддгава займенника तुम зі значенням «ти, ви», який вживається до людей, молодших за мовця, а також друзів. Автор вірша застосовує саме цей займенник, показуючи дружелюбну налаштованість селян стосовно гостя. Усі потерпають від жаги дізнатися, як живеться Крішні в царських умовах, а надто допитливими виявляються пастушки гопі, які раніше проводили багато часу за любощами й веселощами з ним. Ось як вони припрошують Уддгава:

तुम आए हो तो स्वागत है
आओ बैठो कुछ बात करो।
पहले कुछ मीठे फल खाओ
फिर शीतल जल का पान करो।

*Ласкаво просимо, проходь,
Сідай, розповідай.
Спершу скуштуй солодких фруктів
І напийся холодної води.*

Однак, на такий теплий прийом Уддгав не відповідає взаємністю і передає пастушкам наступне:

उद्धव ने कहा बताता हूँ
वे राजमहल में रहते हैं।
रक्षा करने में जनता की
कष्टों को सारे सहते हैं।

*Уддгав мовив: «Розкажую:
Він живе в царському палаці,
Захищаючи народ,
Переживає всі його негаразди.*

मिलता उनको न समय अभी
सो भी न पाते कभी-कभी।
अच्छा हो भूल उन्हें जाओ
मन को अब अपने समझाओ।

*В нього немає ні хвилини,
Іноді навіть спати не доводиться.
Гаразд, забудьте його вже,
Живіть своїм розумом».*

Обурені такою відповіддю, гопі просвітляють нерозумного Уддгава про свої глибинні почуття до Крішні й наводять аргументи на користь їх взаємності. Як бачимо, звістка, принесена Уддгавом, справила на пастушок значне враження – їхня відданість Крішні й любов до нього зміцнішали.

Важливою темою для поетів є *битва Пандавів та Кауравів на Курукшетрі*, описана в «Бхагавад-гіті» - одному з основних текстів веданти й ключовій частині стародавнього епосу «Магабгарата» [1]. Причиною битви послугувала боротьба цих двох братніх кланів за престол імператора Арьяварти (індійської держави). У поезії з таким тематичним нахилом дуже розгорнуто представлений діалог Арджуни, воїна та наслідника Пандавів, з Крішною, що виступає для нього гуру й візничим. Крішна являє своє істинне божественне єство хороброму воїну і наставляє його в битві зі своїми кровними братами, адже через родинну близькість Арджуні важко прийняти зло, яке Каурави несуть у собі. Цікавою є *позиція індійців до власне самої «Бхагавад-гіти»*. У віршах неодноразово згадані ключові події твору. У цьому контексті Крішна прославляється як хоробрий воїн, що захищає духовність:

एक पुष्प उनके चरणों में,
जो गीता के रहे प्रणेता।
धर्म ध्वजा के संवाहक जो,
सर्वश्रेष्ठ नेता, अभिनेता।।

*Квіти лежать біля ніг того,
Хто стоїть за витоками «Гіти».
Він – носій знамена духовності,
Найкращий лідер і діяч.*

Шशी Джайн, «Слава Шрі-Крішні» (श्री कृष्णाय नमः) [60, 103]

Арджуна ж вважається відданим бгактом, тобто послідовником віровчення Крішні. Проникливість до слів свого союзника й гуру сповнила його наснаги завершувати криваву битву перемогою. **Лата Агравал** рядками поезії «**Стань Партхом**» (**तुम पार्थ बनो**) [60, 107] (Партх – одне з імен Арджуни) закликає читачів наслідувати приклад великого царя-воїна:

हाँ! तुम बन सकते हो पार्थ।
अगर अपने अंतःकरण की जमीन पर अंकुरित ही न होने दो
बीज वासना का।

*Так! Ти можеш стати Партхом,
Якщо не даси прорости на землі свого сумління
Зерну спокуси.*

Лата Агравал незвично переплітає події Куру-кшетри з реальним життям сучасної людини, проводячи між ним паралель:

इंद्रियाँ... सेविकाएँ है मन की
जो प्रकृति में विकृति पैदा कर
विवश कर देंगी तुम्हें
तुम खाते रहोगे गोते; वासनाओं के सागर में।
इंद्रियों के रथ पर सवार
यह बेकाबू मन
जन्म देगा भीतर तुम्हारे एक महाभारत को

यही वटवृक्ष एक दिन
तुम्हारी अनंत समस्याओं
का हेतु होगा।

*Почуття... Служниці розуму,
Які, породивши в природі мінливість,
Знищать тебе,
Ти будеш ошуканим у морі страстей.
Наїзник на колісниці почуттів –
Неконтрольований розум –
Збудує всередині тебе Магабгарату.
Цей фікус одного дня
Стане завершенням
Твоїх безкінечних проблем.*

У цих рядках згадується фікус бенгальський – священна рослина Індії зі статусом національної.

Насправді тут ідеться не стільки про саму Куру-кшетрську битву, як про епос «Магабрагата» в цілому, частиною якого й є оповідь про легендарне бойовище.

Говорячи про «Бхагавад-гіту», ось якими простими рядками цю книгу возвеличує **Арадгна Джга Шривастав** у поезії «Огляд «Гіти» (गीता का सार) [60, 104]:

गीता में जीवन-सार छिपा
ये कर्म की पथ दिखलाता है
दुविधा की काली रात में
ये ज्ञान का दीप जलाता है।

*У «Гіти» схована вся історія життя,
Вона вказує шлях карми,*

У чорній ночі смутку

Вона – лампадка, що освітлює шлях.

«Бгагавад-гіту» прирівнюють до священних писань, іменують «божественним променем»:

भ्रम का हर जाल हटाता है
जीवन का मर्म सिखाता है,
उर में ऊर्जा संचित कर दे
गीता वह दिव्य-पुंज कहलाता है।

Вона розвіює всі ілюзії,

Вчить сенсу життя.

Нехай збереже в серці наснагу

«Гіта», що зветься божественною збіркою.

Про всеосяжність «Бгагавад-гіти» гарно згадує також поетеса **Пратібга Пурогіт** у вірші «Суть життя» (**जीवन का सार**) [60, 101]:

जीवन की पोथी के
चार अक्षरों में
समाया है,
जीवन का सार!

*У маленькій книжці життя
В чотирьох літерах
Зібрана
Вся його суть!*

Наступна тема, висвітлена поетами, – *перебування Крішни в Гокулі*. Як відомо, саме тут він провів своє дитинство та юність під опікою люблячих прийомних батьків Яшоди й Нанди. Автори приділяють увагу його веселошам, грі на сопілці, святкуванню Холі та расі. При цьому радість часто межує з такими явищами природи, як гроза та мусон:

श्याम घटा घन घिर-घिर आई,
श्याम आये संग गेपियाँ आई।
श्याम घटा...
ब्रज में धूम मची सावन की,
फूल-पात ने ली अँगड़ाई।
श्याम घटा...
भीगी अलकें मेह बूँदों से,
मुख पर मोती सी बिखराई।
श्याम घटा...
गोपियाँ किलक-किलक कर गायें,
कजरी, बारहमासा-चौपाई
श्याम घटा...

*Скупчилися хмари, набігла
темрява,
Прийшов Ш'ям разом з
пастушками.
Набігла темрява...
Над Браджем здійснюється мусон,
Квіти сонно розправили листя.
Набігла темрява...
Волосся змгло від дощових сліз,
Обличчям розсипалися перлини.
Набігла темрява...
Пастушки затягують пісні,
Каджарі, баргамаси й чоупаї –
Набігла темрява...*

Чітра Гупта, «Мусон у Браджі» (ब्रज में सावन) [60, 133]

Отже, негоду асоціюють з появою Крішні. Як уже зазначалося вище, слово «Ш'ям» (श्याम) є одним з його імен, що означає колір шкіри – темний. Такий же відтінок має переддощове небо. Природа й люди «прокидаються» в очікуванні зливи та радіють їй по факту настання. Під час веселощів гопі виконують кілька видів пісень. Каджарі – народні піснеспіви, що популярні в сезон дощів. Вони поширені в Уттар-Прадеші та Мірзапурі. Для каджарі характерно переплітати змалювання дощової погоди з описом розлуки та розваг Радгі й Крішні [16; 49]. Баргамаса – народна музика, здебільшого зосереджена на темі розставання, на фоні якої розкриваються характеристики дванадцяти місяців року. Зазвичай баргамаси виконували жінки, чиї чоловіки поїхали в інші країни. Найпершою гіндімовною баргамасою вважається та, яку створив Джаясі для славнозвісної поеми «Падмаваті» [68]. Нарешті, чоупаї – чотиривірші, особливо розвинені в середньовічній гінді [62].

Поети любовно описують пустощі юного Крішни в Баджі: він краде масло й молоко в селян, ховає на дерево вбрання пастушок після колективних забавок у водах Ямуни, обливає фарбою з водяного пістолета своїх друзів під час гуляння Холі, а ще – грає в божественну гру Лілу.

Перебування Крішни в Гокулі також пов'язане зі *закоханістю в Радгу* – земне втілення богині Лакшмі. Згідно з «Падма-пураною», вона вважається дочкою царя Ядавів Врішбгану Гопи з Барсани [48, 46]. Кохання Радги та Крішни було настільки міцним, що й досі бгакти шанують їх у парі, називаючи Радга-Крішною.

Рекха Раджванші дає доволі яскравий опис зовнішності Радги: вона змальовує красиву смагляву жінку з рум'янцем на щоках, яка поглядом і голосом усюди шукає свого Крішну, який і сам безмежно закоханий у неї. Під час Холі вони з чоловіком забавляються фарбами, і на її плечі спадає мокре чорняве волосся.

Радга є невід'ємною частиною єства Крішни. Без неї він – неповний. Важливість Радги в житті божества описує Сангіта Агравал:

कृष्ण के नाम में राधा समायी है,
शक्ति बन राधा कृष्ण पर छायी है,
राधा बिन कृष्ण अकेले, अपूर्ण हैं,
राधा तो कान्हा के प्रेम की शहनाई है।

*Радга розчинена в імені Крішни,
Ставши його силою, вона слідує за ним тінню,
Без Радги Крішна – неповний, самотній,
Радга – шегнай Канги.*

Сангіта Агравал «Радга в імені Крішни» (कृष्ण के नाम में राधा) [60, 170]

Шенгай – духовий інструмент, поширений у Північній Індії. На ньому грають під час традиційного індійського весілля, а також – певних щасливих

подій. Взагалі, шенгай асоціюється з нареченою, що покидає батьківський дім і вирушає до оселі чоловіка [18]. Цей інструмент ототожнюють зі кларнетом або сопілкою, що є одним з атрибутів Крішни. Як відомо, гра на ній вивільняє чарівну расу, а Радга у свою чергу сповнена нею.

कृष्ण प्रेम से भरा है राधा की तन मन,
राधा है कृष्ण के लिए अनुपम धन,
राधा की सुन्दरता पर मोहित है मोहन,
प्रेममूर्ति राधा कान्हा के दिल भायी है।
कृष्ण के नाम में राधा समायी है।

*Тіло й розум Радги сповнені любов'ю до Крішни,
Радга – безцінне багатство Крішни,
Моган зачарований її красою,
Статуя кохання Радги блищить у серці Крішни.
Радга заключена в імені Крішни.*

Як бачимо, Крішна цінує свою дружину понад усе, попри його любов до пастушок – зрештою, вони доводяться йому лише близькими подругами.

Як уже зазначалося, кохання Радги є проявом неймовірної щирої відданості божеству. Навіть перебуваючи в довготривалій розлуці з Крішною, вона ні на мить не зрікається своїх почуттів. Розглянемо кілька зразків поезії, присвячених цьому.

मथुरा को प्रस्थान किया तब, राधा ब्रज में ही रहीं
साथ कृष्ण के नहीं गई, रानी पटरानी नहीं बनीं
त्याग-तपस्या की मूरत बन, सदा कृष्ण-हृदय में सजी रहीं
नहीं रखी थीं कोई कामना, आदर्श भक्ति का बनी रहीं
गोविंद ने भी मान रखा, सदा नामसंग जुड़ा रहीं।

*Коли він поїхав до Матхури, Радга лишилася в Браджі,
Не вирушила за Крішною, не стала царицею.
Натомість вона перетворилася на ідол зречення й аскези, навіки берегла
образ Крішни в серці.
У неї не лишилося жодних бажань, тільки глибока відданість.
Говінда лишився вірним їй, навік пов'язавши з її іменем своє.*

Мая Бансал, «Радга-Крішна» (राधाकृष्ण) [60, 169]

मुरली की स्वर-लहरें हैं अभी दिल में।
सच में वहीं है रिआयत मन की मेरे।
पास तो नहीं है श्याम, तू दूर है मुझसे,
पर मैं यह खत भेजूँ लिखे हैं सपने मेरे।

*Мелодії-хвилі сопілки линуть у серці –
Так, це слабкість мого розуму.
Ш'яме, ти не поруч – далеко від мене,
Але я відправлю тобі цього листа з моїми мріями.*

**Д. П. Сіналін Надіпама Патіран, «Листування Радги з Крішною» (राधा-
कृष्ण पत्र व्यवहार) [60, 178]**

Друга строфа взята з поеми-листування розлучених закоханих. Навіть перебуваючи на відстані від чоловіка, Радга відчуває його присутність усюди, адже його образ надійно засів у серці. Її лист не залишається без відповіді:

मुरली लेकर सिर्फ़ बजाई तुम्हारे लिए।
सच कहूँ गुंजित हैं वह आवाज़ दिल में।
हाँ, मैं पास तो नहीं, पर मैं हूँ न तेरे मन में?
तू यशोदा माँ सँभालेगी, यकीन मुझे तुझ पे।

*Щодо сопілки – вона звучить лише для тебе.
Відверто кажучи, вона і в моєму серці відлунює.*

Я не поруч, але хіба мені немає місця у твоїх думках?

Ти подбаєш про мою матінку-Яшоду, я впевнений.

З цих рядків очевидно, що Крішна ні на мить не забуває не лише кохану Радгу, а й прийомних батьків та односельців з Гокула. Він переймається ними, але цілком покладається на дружину: вона зможе про всіх подбати за його відсутності, яка затягнеться надовго.

अगर होता पता वेदना है हमारा मिलन।
मैं कभी न आता रहने के लिए गोकुल।
क्या करें मेरी राधा ऐसा है ही हमारा भाग्य।
तू रोना मत मैं हवा में बिठाके भेजूँ मेरा प्यार।

Якби я знав, що наша зустріч принесе стільки болю...

Я ніколи не повернусь до Гокула.

Що поробиш, моя Радго, – така наша доля.

Не плач – я відправлю повітрям до тебе свою любов.

Крішна не планує повертатися в селище, в якому виріс, оскільки тепер знає, що його істинне місце – в Матхурі, на царському троні. Радгу ж він не може втягувати в царські чвари, та й місце її у Браджі. Тим не менше, закохані назавжди зберігають у серцях щирі почуття одне до одного.

Темі розлуки присвячена ще одна цікава поема-діалог «**Кохання Радги-Крішни**» (**राधा कृष्ण की प्रीत**) автора на ім'я Сушіл Шарма [60, 172]. Радга сумує за Крішною, кепкує з нього, розповідає про очікування їхньої зустрічі. Однак, вона наголошує, що є простою селянкою зі Вріндавана, а він – царем Двараки (ще одне місто правління Крішни), і через це їхні шляхи неминуче розходяться. Крішна ж запевняє, що нізащо не розлучиться з Радгою. Він дійсно був народжений у царській родині, тож має сповідувати обов'язки свого роду. Однак, слава й шана не мають для нього значення. Головне – гідно виконати свій обов'язок.

Таким чином, Радга є зразком безумовної відданості, щирого кохання, безкорисливості та, насамперед – істинного бгакті.

Коли Крішна вирушає до Матхури, тугою переповнюються не лише його прийомні батьки та кохана Радга, а й увесь Браджд. *Сум за Крішною в серцях вірних йому бгактів* – одна з важливих тем досліджуваної збірки. Коли Ш'ям покинув Гокул, пастухи й пастушки впали у розпач і прийняли шукати свого бога, питаючи квіти, дерева і трави. Сам Браджд виглядає зажуреним і спустошеним. Тут більше не лунає весела музика, не злітають у небо фарби, не чути сміху й пісень. Гопі день і ніч кличуть Кангу. Не знайшовши його в межах Гокула, бгакти врешті розсіюються по всьому світу. Лірична героїня вірша «Була спраглою...» (*प्यासी थी...*) авторства Шайл Агравал [60, 68] не знаходить Крішну навіть у Матхурі:

तुम्हें ढूँढ़ने निकली
तो मथुरा तक जा पहुँची
तुम्हारे जन्म स्थल पर
कारावास की उस शिला पर
जी भरकर हाथ फिराया
पर मन में विशेष भाव न आया।

*Я вирушила тебе шукати
І дісталася самої Матхури.
Стояла на місці твого народження,
У тій в'язниці на скелі,
Просила твоєї милості з простягнутою рукою,
Проте розум не відчув нічого особливого.*

Лірична героїня шукає Крішну в Гокулі (селище Нанди), у прекрасних храмах, у величній Двараці, проте так і не знаходить. Віруючі намагаються

розгледіти Бога в статуях, зображеннях, святих місцях, але він відкривається лише істинному бгактові, який зуміє віднайти божественне у своєму серці.

Хто ж такий цей істинний бгакт? *Яка його роль по відношенню до Крішні?* Яке місце Бог займає в його житті? Цим питанням присвячено чимало віршів. Перш за все, як і будь-яке божество, Крішна є захисником світу від зла, тим, хто врятує людство від катастроф і печалей.

कृष्ण नाम की प्रतिदिन प्रतिपल महिमा गाते हैं।
जब पीड़ा में प्राण फँसे, तब कृष्ण छुड़ाते हैं।।
ग्राह के मुख से गज को उसने ही छुड़ाया था
ले दशावतार प्रभु ने जग को भी बचाया था
प्रभु नाम की गंगा में हम नित्य नहाते हैं।
जब पीड़ा में प्राण फँसे, तब कृष्ण छुड़ाते हैं।।

*Ми возносимо славу Крішні щомиті;
Коли життя сповнюється болем, Крішна рятує його.
Він звільнив світ із пащі алігатора,
А також урятував від швидкого втілення десятої аватари,
Ми щодня купасмося в Ганзі, освяченій іменем Господа Крішні;
Коли життя сповнюється болем, Крішна рятує його.*

Нірупма Рай, «Велич імені» (नाम की महिमा) [60, 85]

Під десятою аватарою мається останнє втілення Вішну на землі, після якого настане кінець світу. Стосовно врятування людства від крокодила, мова, певно, йдеться про одну з легенд «Бгагавата-пурани». Вона розповідає, що одного разу Вішну зійшов на землю, аби захистити слона Гаджендру від алігатора, відомого як Макара або Хулу. У своїй попередній інкарнації Гаджендра був славним царем Індрад'юмною, що глибоко вірував у Вішну. Одного дня до його палацу завітав мудрець Агаст'я, але цар зустрів гостя сидячи і таким чином проявив до нього неповагу. Мудрець розпізнав у цьому

долю егоїзму, якого чоловік досі не зміг позбутися. Агаст'я напрозорив, що в наступному житті Індрад'юма втілиться у вигляді слона й опанує складний шлях самозречення та абсолютної присвяти себе Богу. Ставши Гаджендрою, колишній цар мешкав у саду, створеному Варуною, і владарював над іншими слонами в ньому. Одного разу, вирушивши до озера за квіткою лотоса для жертвопринесення Вішну, він зіштовхнувся з Макарою і, як ми вже знаємо, був божественно врятований. Ця легенда є хорошим зразком того, як душа людини може звільнитися з колообігу Сансари – вічного перенародження [39]. У нашому випадку автор дякує саме Крішні за спасіння людства, а не слона. Мабуть, описаний в «Бгагавата-пурані» випадок у розумінні бгактів має певний символізм: Гаджендра уособлює все несправедне людство, а крокодил – неминучу загибель як наслідок.

Ще один спосіб сприйняття Крішні – любовний, за якого бгакт убачає в божестві найбільше кохання свого життя й неминуче вважає це почуття взаємним:

तुम मेरे हृदय में, प्राण में
निस दिन तुम ही हो ध्यान में।
मेरी साँस का गीत हो तुम
मेरी भावना की जीत हो तुम।
तुम हो परमात्मा का स्पर्श
मेरे पुलकित हृदय का हर्ष।
मेरे दिल में धड़कते हो सदा
मैं हूँ वहाँ, तुम हो जहाँ।
मेरी साँसों का आधार हो तुम
मेरे जीवन का सार हो तुम।

*Ти в моєму серці, в душі,
Удень і вночі мої думки сповнені
тобою.
Ти – пісня мого подиху,
Перемога моїх почуттів.
Ти – дотик божественного,
Змушуєш моє серце радісно
тріпотіти.
Ти б'єшся в середині,
Я – там, де ти.
Ти – основа мого дихання,
Сенс мого життя.*

Наміта Сінг «Арадгна», «Сенс життя» (जीवन का सार) [60, 83]

Також бгакти нерідко сприймають Крішну як друга, веселуна-сопілкаря, пустотливого хлопчика. Всі ці прояви пов'язані з перебуванням божества в Браджі. Переїхавши до Матхури, він перетворюється на мудрого, відданого обов'язку правителя, справедливого наступника царського роду, мужнього воїна. Величезна кількість віруючих вшановує його саме в такій іпостасі, а ще – як духовного наставника, гуру.

Наступні дві тематики, тісно переплетені між собою, – *становище світу після епохи Крішни й прохання сучасних бгактів повторно втілитися на землі в цій же подобі заради спасіння світу*. Як же змінилося життя? Стало гіршим чи кращим? Поети-бгакти однозначно схиляються до думки, що сьогодення сповнене смутку й негативу й неодмінно котиться в прірву гріха. Розгляньмо кілька уривків, які демонструють це конкретніше.

आज तेरी इस पावन भूमि पर
हो रहा पुनः अधर्म का तांडव नर्तन,
दुराचार और भ्रष्टाचार ने मोहन,
जन-मन का विश्वास डिगाया।

दुष्टों ने गंगा-जमुना जल को,
दूषित करने का मन ठान लिया है
अपने पावन चरण स्पर्श से मोहन,
जन मानस में कोमल भाव भराओ।

*Сьогодні на цій твоїй святій землі
Знов танцює люто невіра,
Могане, неправомірна поведінка й корупція
Похитнули віру народу.*

*Вороги мають намір забруднити
Річки Гангу та Ямуну.*

Могане, одним лиш дотиком своїх святих стоп

Пом'яки почуття суспільства.

* * *

आज नारी नहीं सुरक्षित,
दिन भी तो नहीं है रक्षित,
अस्त-व्यस्तता से भटकी,
संस्कृति में नव विश्वास भराओ।

देशाध्यक्ष का मन नहीं है
देश प्रेम का भी ज्ञान नहीं है
मैं-मैं के इस क्रूर क्रंदन में,
मधुर वंशी नाद सुनाओ।

Тепер жінка не захищена –

Навіть удень чатує небезпека.

Даруй нам човна,

Що пронесе нас між хаосу до культурності.

Ми не шануємо своїх лідерів,

Не знаємо, що таке любити батьківщину.

Дай же нам почути солодку мелодію флейти

За цими жорстокими вигуками «Я!», «Я!».

Цей вірш має назву «**Клич**» (**पुकार**) [60, 141], і, як бачимо, його автор **Сародж Агравал** приділяє увагу проблемам соціального характеру, таким як атеїзм і віровідступництво, нахабність і корупція, насилля над жінками, знецінення патріотизму. Автор також згадує річки Гангу та Ямуну, які от-от забрудняться від рук якихось ворогів. Можемо висунути версію, що річки є символом святості, сповідування давніх індуїстських традицій, збереження національної культури. «Ворогами» ж можуть виявитися багатії, політики, та

й будь-який член індійського суспільства, який нехтує культурними та історичними набутками своєї країни, переймаючи при цьому західні тенденції. У свою чергу, це може бути своєрідним засудженням модернізму, прагнення сучасного й чужого в обмін на зречення старого, але свого.

Цікаву проблему сучасності, що становила величезну загрозу й актуальність у період написання збірки, висвітлює Аша Мор у вірші «Молитва» (प्रार्थना) [60, 81]. Ідеться про епідемію коронавірусу. «Молитва» ж показує, скільки горя принесла ця хвороба, який страх вона вселяє в серця людей, а Крішна вбачається єдиною істиною панацеєю, рятівником від вселенського лиха. Ось, як про це пише авторка:

कोरोना के कारण विश्व, है सारा परेशान।
आ जाओ हे कृष्ण कन्हैया, कर दो अब उत्थान।।

*Цілий світ стурбований короною –
О Крішно-Кангес, віднови його!*

* * *

कोरोना तो है तुम्हारे लिए, एक चुटकी समान।
तुमने तो है विश्व को, दिया गीता का ज्ञान।।

*Для того, хто подарував світову «Гіту»,
Корона є дріб'язком.*

Знову ж таки, для показу могутності Крішни автори вдаються до вживання назви «Бгагавад-гіти». Вони зазначають, що бог створив її, дав світові, хоча, скоріше за все, маються на увазі показані в книзі події. Не було би написано такого величного епосу, що містить у собі низку важливих уроків людства, якби не існувало Крішни-воїна. Таким він постає навіть у контексті боротьби з корона-вірусом – хоробрий лицар, готовий мудро й безстрашно поглянути в обличчя супротивнику та одним махом меча вразити його.

Загалом, світ після доби Крішни, згідно з дослідженою поезією, став сірим та сумним, ще й жорстоким на додачу. Бог одного разу явився людству тоді, коли над ним панували безжальні правителі. На думку бгактів, ситуація повторюється і в нашу епоху. Загалом же в закликаннях поети чітко змальовують труднощі, впоратися з якими спроможний лише Крішна. Однак, у деяких віршах автори задають собі та читачеві питання: чи дійсно є в цьому сенс? Історично все сталося в потрібний момент: обманний спосіб Канси посісти на троні та виплескувати свою демонічну жорстокість на підданих, війна Пандавів з Кауравами, занепад духовності – небачене доти зло накопичувалося, і впоратися з ним було властиво тільки божеству. Та хіба це не піднесло світові гідний урок людяності? Хіба історія не навчила наступні покоління тому, що тільки слідуючи праведному шляху віри можливо подолати будь-які перешкоди? Автори підкреслюють, що людство дійсно пройшло крізь війни, хвороби, громадські перевороти самостійно, використовуючи набуті з історією знання. Отже, моління до Крішни про повторне переродження є лише марним його турбуванням. Річ у тім, що людство не осягнуло потреби божественної Ліли та сутності бгакті. Століттями на честь Крішни зводилися храми, його зображенням здійснюють піднесення, співають гімни. Коли ж справа доходить до закликів Крішни, ми обманюємо самі себе, адже не розуміємо, що роль його була не тільки в знищенні зла, а й у передачі знань і навичок нам. Зараз же ми маємо звернути на це увагу. Ми самі вже стали настільки зрілими, що готові протистояти будь-якій напасті. Особливо це стосується сучасних індійських жінок. Вони досі багато в чому присоромлені, загнані в сіті хатніх обов'язків. Проте представницям слабкої статі варто було би переосмислити свою роль доньки, матері, жінки – людини, що в змозі сама себе захистити, пом'якшити злість оточення, обеззброїти грішників і кинути виклик суспільству, аби знову здобути його прихильність і шану. В цьому контексті жінку навіть прирівнюють до Дурги – богині розрухи та завершення світу.

Отже, віршована збірка «Поетичний нектар Крішни» висвітлює образ божества, втіленого в земну людину, тривале перебування якої в оточенні своїх віруючих та постійний контакт із ними спричинили появу любовного, щирого та дружнього почуття бгакті. Крішна приніс цьому світові радість, кохання й натхнення. Його найближче оточення стало зразком істинного поклоніння Богу для всіх наступних поколінь, а супротивники означили життєві труднощі, які неминуче зазнають краху від руки праведності.

2.2 Рама як божественне втілення доблесті та героїзму

Перейдемо до «Поетичного нектару Рами» та його основних тем. Ключовим героєм збірки є Рама – сьома аватара Вішну. Це божество – герой епосу «Рамаяна» авторства Вальмікі. Подібно Крішні, Раму вважають реальним історичним діячем. Народився він у царській родині Каушалї та Дашаратхи, мав двох молодших братів від двох інших царських дружин – Лакшмана та Бгарату.

Для початку огляньмо те, *як бгакти сприймають Раму*. Їхні бачення дещо відрізняються від поглядів крішнаїтів. На відміну від останніх, які вважають Крішну своїм другом або коханим, для рамаїтів Бог – володар світу, правитель, якому слід підкорятися та виявляти шану. Поети-бгакти навіть не говорять про його земну смерть – натомість описують відхід у небесне царство, якого прагне досягти кожен віруючий. Таким чином, в обох світах – видимому й невидимому – Рама лишається всемогутнім царем. Завдяки такому баченню вчення Рама-бгакті сформувалося саме як проявлення глибокої шани, покірності, вірності Богу.

Значну увагу поети-бгакти приділяють його імені. Ним називають човен, що єдиний здатен переправити людство через океан страждань. Взагалі, для індійців віра – набагато більше, ніж система релігійних настанов і філософських принципів. По суті це – спосіб сприйняття світу, який настільки

вкорінений у свідомості, що покоління за поколінням індійці живуть життя відповідно до нього. Ім'я Рами теж прижилося в побуті. Типовим вигуком привітання для індійця є «Рам-Рам!» («राम-राम!»). Людині промовляти це ім'я й під час несподіваних життєвих поворотів, загрозливих ситуацій – будь-яких подій, до яких вона не готова, які свого роду змушують її страждати, «плисти в океані негараздів». Саме тому поети й пов'язують ім'я Рами з човном, та й узагалі вказують на його велич, могутність і святість. Найяскравішим віршем цього циклу є «Взявши човен із іменем Рами» (लेकर राम नाम की नाव) авторства Нарендри Шарма «Кусума» [66, 45]. Ось кілька рядків з нього:

लेकर राम नाम की नाव
चलें हम भव सागर के पार।
घेरा हमको भव तापों ने,
बाँधा हमको निज पापों ने,
हम संतप्त स्वयं से निश-दिन,
हम अभिशप्त विविधि शापों से,
राम नाम की लेकर चाबी,
खोलें बंद मुक्ति के द्वार।
लेकर राम नाम की!!

*Взявши човен із іменем Рами,
Перетнемо океан страждань.
Нас оточив жар емоцій,
Зв'язали ниці гріхи,
Нам набридла буденність,
Ми прокляті різними прокляттями.
Відкріймо ж зачинені двері звільнення,
Взявши ключ із іменем Рами.
Взявши його ім'я!*

Ще один спосіб сприйняття Рами – бачення його мужнім героєм. Тут варто зосередитися на подіях, що передували цьому. Почнімо з того, що Рама був найстаршою дитиною Дашаратхи та Каушал'ї. Згодом став чоловіком Сіти, але через деякий час був вигнаний до лісу на чотирнадцять років за бажанням другої дружини свого батька, цариці Кайкеї, що прагнула, аби її син Бгарата став наслідником престолу. Рама зі своїм другим братом Лакшманом гідно прийняли покарання. Його дружина невідступно слідувала за чоловіком у лісових мандрах, допоки її не викрав страшний демон Равана. Це й послугувало причиною пошуків Рамою коханої дружини та знищення злих сил, що ув'язнили її [12].

Звернімо увагу на такі рядки з вірша Омпракаша Гупти «Для чого народився Рама?» (जन्मे थे क्यों श्री राम?) [66, 54]:

जब रावणादि दैत्यों का बढ़ा था त्रास,
जन्मे थे प्रभु, करने उन दुष्टों का नाश!

*Коли терор демона Равани та його прибічників посилювався,
Народився бог, аби знищити зло!*

Як і у випадку з Крішною, одним з основних завдань Рами було побороти новоявлене зло та навчити людей протистояти йому в майбутньому. Дійсно, згідно з легендами, йому приписують убивство багатьох демонів, і Равана – ключовий з них. Він був правителем острова Ланка [25], тобто стародавньої Шрі-Ланки.

Протиставлення Рами Равані – ще один епізод епосу, гідний уваги поетів. Перш за все, автори детально описують Ланкійську битву, міряють суперників у могутності. Візьмемо до розгляду уривок з вірша «Одинокий Рама» (अकेला राम) Пратібги Пурогіт [66, 73]:

आज केवल
राम,

*Тепер лише
Рама,*

अकेला राम लड़ रहा है
खड़ा है मैदान में
हजारों मुँह वाले
रावण के साथ।
जब कटता है
कोई एक सिर
तो उसकी जगह
दूसरा सिर, नागफनी के काँटे-सा
उग आता है।

*Одинокий Рама бореться
На полі бою
З тисячоголовим
Раваном.
Коли йому відсікти
Одну голову,
То на її місці
Виростає інша,
Вкрита гострими шипами, наче
глодом.*

На відміну від Кришни, який на полі бою відкривається Арджуні у величній подобі, що має декілька кінцівок, велетенські зуби, блискучі очі й загалом є проявом божого страху, Рама зображується у вигляді реалістичного воїна з простою зброєю в руках, який змагається сам-на-сам зі страшним чудовиськом, тисячоголовим Раваною. Цьому ракшасу (тобто демону) приписують надлюдську могутність, звірство й темні чари. З точки зору сучасного філософського трактування описаних подій, Равана є внутрішнім демоном, що сидить у душі кожної людини й потай радіє, коли та починає лиходіяти. Ось як красномовно це описує **Сомнатх Данаяк** у поезії «**Равана в душі сміється**» (**रावण मन में हँसता है**) [66, 59]:

रावण वध को आतुर मानव
धनुष बाण जब कसता है
रावण मन में हँसता है।
अज्ञानों से घिरा हुआ
छल-कपट ढाँचा सजा हुआ

तृष्णाओं में फंसा हुआ
जब मानव हाथ मचलाता है
रावण मन में हँसता है।

*Коли людина прагне вбити Равана,
Натягнувши титяву лука,
Равана сміється в її душі.*

*Коли люди розмахують руками,
Оточені невіглаством,
Обрамлені обманом,
Спіймані в пастку жаги,
Тоді Равана сміється в їхніх душах.*

Рама ж виступає неодмінним рятівником людства від Равани, своєрідним цілителем від ракшаської недуги:

तुम कभी विजय न पाओगे
आदर्श राम के यदि पाये तो
मुझको नहीं जलाओगे
तेरे सभी विकारों में
रावण ही तो बसता है।

*Ти ніколи не переможеш.
Якщо мною заволодіє Рама,
Він не спалить мене.
В усіх моїх бідах
Винен тільки Равана.*

На відміну від Крішні, якого бгакти просять про порятунок від зла, війн, епідемій і всіляких проблем, **Рама втілює заспокоєння розуму й душі**. Він уособлює віру, милість, істину. Рама єдиний може відігнати зло й допомогти простим людям знайти шлях до просвітління, звільнивши їх від егоїзму. Він очищає душі, серця, та й усю землю від демонічних нечистот. Для Рами немає каст і варн – усі бгакти рівні перед ним. Його також називають покровителем праці й медитації, зречення й рівноваги.

Важливе місце в життєписі Рами займають *жінки*, при чому зовсім не йдеться про дружні забавки й любовні ігрища, які притаманні періоду зростання Крішни. Однак, як і в нього, в Рами є кохана дружина – Сіта. Вона ж уособлює чисту відданість і любов до Рами-царя. Якщо Радга лишається в Браджі, коли Крішна вирушає до Матхури для виконання свого родового обов'язку, то Сіта протягом чотирнадцяти років супроводжує чоловіка у лісовому вигнанні. Тут ми бачимо інакший прояв кохання й відданості. За легендою Сіта є донькою матері-землі Бгумі, вихована царським подружжям Джанака й Вайдегі [27, 1210-1220]. Вона сама обрала Раму своїм чоловіком під час обряду сваямвари – традиції, згідно з якою жінка «позначає» найкращого з-поміж кандидатів на одруження, вдягаючи на його шию квіткову малу [70]. Відтоді й починається їхня спільна історія. Цьому образу в збірці присвячений окремий блок поезій. Розгляньмо, як її описує **Нідгі Джейн** у вірші «Безкінечна сила Сіти» (सीता की अपार शक्ति) [66, 122]:

श्री विष्णु जी की सहकार,
माँ लक्ष्मी की वे अवतार,
राजा जनक का कंठहार,
अयोध्या नगरी की पालनहार,
थी उनकी महिमा अपरमपार।

जिनकी जननी स्वयं भूमाता,
लक्ष्मण के अग्रज की ब्याहता,
विलक्षण लव कुश की माता,
श्री राम के हृदय में बसने वाली,
रानी वैदेही की छटा विख्याता।

*Помічниця Вішну,
Втілення Лакшмі-матері,
Дорогоцінний камінь в руках Джанака,*

Господиня жителів Айодг'ї –

Її сила була безмежною.

Вона – та, чия прародителька – сама Земля-мати,

Та, що стала нареченою брата Лакимана,

Дала життя славним Лаві й Куші,

Та, що живе в серці господа Рами,

Та, що є шостою дитиною Вайдегі.

У цих строфах згадано імена Лави й Куши – дітей Сіти. За однією з легенд, вона народила їх, перебуваючи в помешканні мудреця Вальмікі, а пізніше привела до Рами [9, 78].

Після врятування від ракшасів, Рама влаштовує Сіті перевірку її жіночої вірності. Спершу вона проходить випробування вогнем, але чоловік не вірить у її невинність. Прагнучи довести свою чистоту, Сіта закликає земну твердь розчохнутися під нею в разі її правоти, що й стається зрештою. Одна з легенд говорить, що, подолавши випробування вогнем, Сіта, присоромлена царем, була вигнана до лісу, і вже потім, привівши до царського двору його дітей, поглинена землею. Так чи інакше, дехто з поетів засуджує Раму за такий жорстокий вчинок над дружиною. Тим не менше, як і Радга для Крішні, Сіта для Рами є основою життя, без якої він – неповний. Ось як про це пише **Сушма Нейяр:**

रामराज्य की नींव को, तूने आधार दिया, हे सिता!

तुझ संग ही सियाराम हैं, वरना राम भी है रीता।

О Сіто! Ти дала основу царству Рами!

Сіярама існує лише з тобою, інакше Рама стає пустим.

* * *

रामराज्य न सम्पूर्ण कभी, बिना तेरे त्याग के,

इसीलिए तो राम को, सियावर राम कहकर हैं पुकारते।।

*Царство Рами ніколи не було би довершеним без твого зречення,
Саме тому Раму кличуть на ім'я Сіявар.*

Сушма Нейяр «Основа царства Рами – Сіта» (रामराज्य का आधार – सीता)

[66, 118]

Згідно з даними словників, слово «Сіявар» (सियावर) складається з двох основ: सिया – варіація імені Сіта, і वर – «наречений». Виходить, що називаючи Раму саме таким чином, бгакти вказують на його тісний зв'язок із Сітою. У свою чергу слово «Сіярама» (सियाराम) представляє злиття двох імен подружжя. Як бачимо, подібно до Крішни, який жити не може без дружини Радги, Рама неповноцінний у відсутності Сіти.

Наступною важливою жінкою в житті Рами є Кайкеї – друга дружина Дашаратхи, цариця Айодг'ї [15]. Вона є матір'ю Бгарати, яка любить та оберігає свого сина, і такі ж теплі почуття проявляє до Рами, допоки її розум не отруєє Мантхра (служниця цариці [22, 481]). І хоча в одному з віршів описане каяття останньої та її глибокі переконання в тому, що вона вчинила те, що малося, в цілому саме через неї Раму та його найближче оточення було відправлено у вигнання до лісу на довгих чотирнадцять років. Що ж до Кайкеї, згодом вона розкається у своєму вчинку. Однак, автори збірки звертають увагу на позитивний бік скоєного царицею. Ось, як красномовно пише про це **Сатіш Чатурведі «Шакунтала»** у вірші «Кайкеї» (कैकई) [66, 142]:

नहीं छोड़ते राम यदि, अपना घर-परिवार।

कैसे होते लोकप्रिय, करते सिंधु न पार।।

Якби Рама не покинув свого дому і родини,

Як іще він би прославився, якби не перетнув річку Сінду?

* * *

कैकई के वरदान वे, यदि हो जाते त्याज्य।
तो फिर होता देश पर, रावण का साम्राज्य।।

*Якби за бажанням Кайкеї вигнання не сталося,
То ціла країна перетворилася б не імперію Равана.*

Виходить, що автор виправдовує Кайкеї, акцентуючи на її невинності, мимовільному зачаруванні. Узагалі, індійцям властиво бачити позитивне в усьому, а будь-які негаразди сприймати як належне, адже наше життя – всього лиш Ліла богів, яким одним відомо наперед, що й коли має відбутися.

Наступний жіночий образ, яскраво висвітлений у збірці, – Урміла. Згідно з «Рамаяною», вона була молодшою сестрою Сіти й доводилася дружиною Лакшману – брату Рами [47]. Коли Лакшман вирішив супроводжувати Раму у вигнанні, вона теж прагнула піти за ним, але чоловік її відмовив, попросивши натомість попідклубатися про його старих батьків. Протягом чотирнадцяти років лісового вигнання Урміла перебувала у глибокому трансі, непробудному сні. Вважається, що Лакшман у свою чергу весь цей період не спав, охороняючи Раму [31]. Поети глибинно описують плач Урміли за Лакшманом, її смуток за ним, прямо називаючи його агонією:

पति हैं पर जीवन पति-विहीन
विरह में हो रही हूँ मैं क्षीण
सबके बीच भी रही एकाकी
जीवन मेरा हुआ सारहीन
सूने सूने दिन और रात,
मन में ही रही मन की बात।

*Є чоловік, але життя проходить без нього:
Я слабшаю в розлуці,
Почуваюся самотньою поміж людьми,
Життя моє не має сенсу.*

*Лишень слухаю день і ніч,
Як ми спілкуємося подумки.*

* * *

न जाने प्रिय अब कब आयेंगे
मुझको क्या वे जीवित पायेंगे
बरसों पर यदि मिल भी पायी
मुझको क्या वैसी ही पायेंगे
जीवन की बाजी में मैंने
केवल पायी है मात,
मन में ही रही मन की बात।।

*Не знаю, коли тепер повернеться коханий,
Чи застане він мене живою.
Навіть якщо ми зустрінемося через роки,
Я вже не буду такою, як тепер.
Я програла
Цю гру в життя.
Тепер спілкуюся з ним подумки.*

Навіть у стані трансу Урмілу не покидають душевні муки, спричинені розлукою з Лакшманом. Її монологу-роздумам цілковито присвячений вірш «Агонія Урмілі» (**उर्मिला की व्यथा**) Аші Барман [66, 154] (див. Додаток).

Ще одна цікава героїня, про яку, однак, небагато згадується, – Мандаві. Згідно з епосом, вона було дружиною Бгарати й доводилася сестрою Сіті й Урмілі [20]. Вона виступає ліричною героїнею вірша **Рекхи Раджванші** під назвою «Агонія Мандаві» (**मांडवी की व्यथा**) [66, 135]. Він є доволі цікавим і нестандартним – розгляньмо його трохи детальніше:

मैं तुम्हारी सहचरी थी, प्रेमिका थी, संगिनी थी,
एक सुर में बंधी थी एक ही तो रागिनी थी।
दोष क्या था मेरा मुझे यह तो बताते नाथ?
मैं तो प्रेम रस में पगी, तुम्हारी कामिनी थी।

*Я була твоєю супутницею, коханою, твоєю дружиною,
Єдиною нотою, вплетеною в мелодію.*

Скажи мені, господарю, в чому я завинила?

Я всього лише кохала тебе, була дружиною тобі.

* * *

सीता भाग्यशालिनी थीं पति साथ वन गई,
त्याग मूर्ति उर्मिला भी पूजनीय बन गई।
दोष क्या था मेरा मुझे इतना बताते नाथ,
किस अपराध हेतु तजनीय मैं बन गई।

Щаслива Сіта – вона пішла за чоловіком у ліс,

Урміла теж стала ідолом зречення, гідним поклоніння.

У чому ж моя провина? Скажи мені, чоловіче,

Чому я стала такою нікчемною?

Як ми знаємо, Бгарата лишився на троні Айодг'ї замість старшого брата Рами, і Мандаві – поряд із ним. Однак, царський титул геть суперечить її поняттю про щастя. Як ми бачимо з наведених вище рядків, її більше задовольняло бути коханою дружиною простого чоловіка, аніж супутницею правителя, яка тепер не має права задавати йому питання, висловлювати свою думку, в чомусь суперечити. Не варто забувати, що цар – людина, цілодобово зайнята державними справами, тому дружині вочевидь рідко доводиться бачитися з ним. Таким чином, перебуваючи поряд із чоловіком у безпеці, Мандаві почувається самотньою, і в цьому її агонія. Свою сестру Сіту, якій довелося відправитися за Рамою у вигнання, вона вважає щасливою, адже та

може цілковито розділити долю свого чоловіка. Так само й Урміла в очах Мандаві має краще становище, адже подумки супроводжує Лакшмана, де б він не був.

Також у збірці представлена інша позиція щодо образу Мандаві. У вірші «Хто ти, Мандаві?» (कौन हो तुम माण्डवी) [66, 137] Артї «Локеш» представляє її як жінку, ув'язнену в шлюб, покірну своїй гіркій долі царської супутниці. Однак, на думку автора поеми, прийнявши свою роль, Мандаві стає зразковою дружиною, що віддано виконує свої обов'язки, всю себе присвячує служінню чоловікові, і взагалі втілює ідеал гідності та духовного зросту (див. Додаток).

Ще один цікавий жіночий персонаж – Шабарі. Вона є зразком відданого служіння Богу, проявлення чистого бгакті. Шабарі є старою селянкою-аскеткою, що хотіла пізнати дгарму – знання про будову світу й закони його існування, а також норми та правила праведного життя [3]. Роками вона сумлінно вчилася у гуру і врешті-решт присвятила своє бгакті Рамі, і тоді він відкрив їх сокровенні знання, яких вона так прагнула [34, 121]. У вірші «Рама Шабарі» (शबरी के राम) [66, 159] Раджендра Сурадждж описує її як просту селянку, яка не знає «Вед» і йогічних писань, але свято вірить у Раму як у рятівника її душі. Вона з великим терпінням чекає того дня, коли він увійде в її дім і благословить її життя (див. Додаток).

Шабарі – не єдина героїня епосу, що стала зразком істинного бгакті. Серед *найвідданіших бгактів* у поезії виділяють Лакшмана – молодшого брата Рами, який супроводжував його в лісовому вигнанні, а також – у битві на Ланці. Розгляньмо кілька цитат із поезії Амїти Дубей «Герой Лакшман» (वीरवर लक्ष्मण) [66, 141]:

तुम सम्मिलित थे
राम के प्रत्येक निर्णय में
फिर चाहे

रावण के सर्वनाश का हो
या सीता के निष्कासन का।
तुमने क्रोध किया जहाँ आवश्यक था
किन्तु नहीं किया विरोध
कभी श्री राम के निर्णय का
तुमने तो कभी नहीं किया विरोध
पिता के निर्णय का भी
राम तो पितृ-आज्ञा पालन हेतु विवश थे।

*Ти підтримував Рама
В будь-якому його рішенні,
Будь то
Знищення Равана
Чи вигнання Сіти.
Ти злився тоді, коли це було необхідно,
Тому що не противився
Ніколи волі Рами,
Як ніколи не противився
Батьківській волі,
А Рама покійно слідував саме наказу батька.*

У цих рядках Лакшман зображений як людина, що невідступно слідує божественним принципам, зробивши їх невід'ємними частинами свого життя. При цьому бгакт не сумнівається в святості та істинності прийнятих Рамою рішень, але підтримує кожне з них, ідучи з божеством пліч-о-пліч у будь-якій ситуації, якою б жорстокою чи несправедливою вона не здавалася – Господь завжди милосердний і не робить нічого просто так.

Ще один персонаж, який вірно послужив Рамі – Хануман. За легендами, Хануман був полководцем мавп'ячого царства, з яким зіткнувся Рама, блукаючи лісом у пошуках викраденої дружини. Він увірував у героїчні

наміри Рами й допоміг йому врятувати Сіту з демонського полону. Цьому персонажу в поетичній збірці відведено окремий блок віршів-прославлянь. Яскравий опис усіх його діянь у ході взаємодії з Рамою подає **Гаджендра Прасад Пандая** в поезії «Той, що летить» (**भरते हुए उड़ान**) [66, 130] (див. Додаток). Автор переповідає легенду про те, як Хануман здійснив знаменитий політ через океан, аби якомога швидше й непомітніше досягти острова Ланка й звільнити Сіту з полону Равани. У вірші показано щире здивування всіх богів, а також Лакшмана і самого Равани, який явно не очікував такого стрімкого вторгнення на недосяжний острів. Ще один яскравий вірш під назвою «Червоне тіло, червоний колір – зафарбуй себе, Баджранг» (**लाल देह, लाल रंग, रंग लियो बजरंग**) [66, 128] авторства **Арадгни Джга Шривастава** показує ліричного героя-бгакта Ханумана (або Баджранга), який висловлює щире захоплення Рамою й демонструє готовність покрити голову синдуром (червоний порошок, який традиційно наносять на проділь у волоссі заміжні жінки [42, 113; 43]) на його честь, а також – свою безмежну любов до бога.

Раму вшановують не тільки герої епічних творів, а й реальні люди, зокрема – *поети-бгакти*, про яких поговоримо далі.

Як уже зазначалося, основним джерелом сказань про Раму є епічний твір Вальмікі «Рамаяна» (रामायण). Згідно з віршем **Арті «Локеш» «Обожнюваний Рама поетів!»** (**कवियों के प्रिय राम!**) [66, 2] цю стародавню поему перекладено багатьма мовами світу, але варіант на гінді є своєрідною «Батьківщиною Рами». Взагалі, поезія Арті «Локеш» є досить ємною й містить у собі згадки про митців слова всіх часів, які присвятили свої творіння Рамі. Так, вона пише про середньовічного поета Тулсі Даса, який прославився поемою «Рамчарітманас» («रचरितमानस»), що по суті є переспівом оригінального санскритського твору Вальмікі, виконаним авадгі – мовою, що виникла на території Айодг'ї, тобто історичної Батьківщини Рами [35, 6; 13]. Також «Локеш» пише про Рамананду – мабуть, першого бгакта, який створив безліч

віршів-гімнів Рамі та заснував рамейську общину Рамананді Сампрадая [19, 553-554]. Крім цих постатей, Артї Локеш пригадує Чанда Бардаї, що згадує Раму в епічному творі «Прітхвірадж-расо» (पृथ्वीराज रासो), а також «Сяйво Рами» Мунілала (रामप्रकाश), «Місячне сяйво Рами» Кешавдаса (रामचंद्रिका), «Величну виставу «Рамаяна» Праначандри (रामायण महानाटक), «Окрасу Авадгі» Лалдаса (अवधविलास) і багато іншого.

Як ми побачили, Рама для бгактів є втіленням ідеального царя, мужнього героя, що готовий покійно прийняти будь-яке випробування долі, гідно протистояти найлютішому злу й здійснити справедливі вчинки. Він уособлює спокій та душевну рівновагу на межі зі стійкістю духу та розсудливістю. Рама навіює на бгактів почуття благоговіння й божественного остраху перед своєю величчю.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

Крішна – восьме втілення Вішну на землі, цар Матхури, таємно народжений у в'язниці, чудесно врятований та вихований у селищі Гокул історичної місцевості Браджд. Попри царське походження, Крішна по суті своїй – веселун і пустун, любитель забавок із пастухами-простолюдинами. У той же час він є творцем раси – почуття невловимого екстазу та безмежного кохання. Крішна – зразок чоловіка, вірного своїй коханій Радзі навіть на відстані, та царя, вірного сімейному обов'язку. Бгакти вшановують його як нищителя зла, того, хто може вберегти їх від будь-якої напасти. Для них Крішна також є предметом обожнювання. Поети-бгакти виражають своє щире захоплення його дивовижною зовнішністю та божественними рисами, милуються пустощами в Гокулі, сумують по його від'їзду в Матхуру. Оскільки існує дуже багато літературних пам'яток, присвячених подробицям юнацького життя Крішни, його становленню та взаємодії з оточенням, цей персонаж є близьким бгактам. Вони сприймають його як друга, проявляють по відношенню до нього почуття товаришкості та захоплення. Характерним для сучасної гіндімовної крішнаїтської поезії є тенденція закликати Крішну побороти проблеми соціально-екологічного спрямування, з якими нині зіткнулося людство.

Рама є персонажем дещо відмінним від Крішни. Це божество прийшло на землю раніше у вигляді сьомого втілення Вішну. Ми не так багато знаємо про його дитинство та юність, проте завжди говоримо про Раму як про мудрого царя, втілення ідеального правителя. Його престол знаходився в місті Айодг'я, але тривалий час належав молодшому братові – Рама ж з іще одним братом, Лакшманом, перебував у лісовому вигнанні. Його причиною стало небажання Кайкеї – другої дружини батька Рами – бачити наступником престолу когось іншого, аніж власного сина Бгарату. Більшість бгактів сприймають вигнання як належне: тільки завдяки цьому Рама долає демона Равану й тим самим уберігає світ від захоплення злими силами. Подібно до Крішни, Рама має дружину Сіту, якій зберігає вірність, однак через викрадення жінки Раваною

сумнівається в її чистоті та змушує пройти випробування, в ході яких Сіта назавжди зникає з лиця землі. Через це деякі поети критикують Раму, хоча більшість, знову ж таки, вважає події за належне та невідворотне. Зважаючи на те, що Рама відомий як цар і борець, бгакти шанують і побоюються його. Для них він є ознакою спокою душі, внутрішньої рівноваги, а ще – ідеалом людини, яка здатна швидко приймати правильні в даний момент рішення. Поети-автори збірки віршів на честь цього божества накликають його образ у свідомість, що могло би втихомирити неспокійний розум сучасної людини.

На відміну від Крішни, Рама є дещо відстороненим від бгактів образом, якого не можна вважати другом і коханцем – він має лик виключно царський. Тому Рама-бгакті хоч і є поширеним серед вайшнавів, проте поступається популярністю бгакті крішнаїтському.

Таким чином, Крішна- і Рама-бгакті не втратило своєї сутності з плином часу та лишилося актуальним для митців сьогодення.

ВИСНОВКИ

Вайшнавiзм є однією з найпопулярнiших нинi течiй, що розвинулися в межах iндуїзму – провідної релiгiї та фiлософiї Iндiї. Вiруючі-вайшнави поклоняються богу Вiшну, а конкретнiше – двом його найпопулярнiшим утіленням: Рамi та Крiшнi. Систему вiрувань в одного та другого називають Рама-бгактi та Крiшна-бгактi вiдповiдно. У свою чергу бгактi – спосiб духовного свiтосприйняття, що передбачає вiдмову вiд жертвопринесень та ритуалiв на честь богiв, а також формальних обрядiв; натомiсть iдеться про джерело духовностi в душі людини, а не у храмі, облаштованому статуями та iконами. Для бгактiв – послiдовникiв цього релiгiйно-фiлософського руху – найважливiшим є досягти спокою в розумi та рiвноваги в серці, завдяки чому стане можливим пiзнання Бога й злиття душі з його сутнiстю.

У межах бгактi видiляють двi пiдтечiї – сагун як поклонiння антропоморфному божеству та нiргун як ушанування Бога-духа. Крiшна- й Рама-бгакти сповiдують сагун-бгактi, мистецькими засобами зображаючи богiв у виглядi реалiстичних iсторичних персон. У данiй роботi наводиться порiвняння бачення цих двох божеств у сучаснiй гiндiмовнiй поезiї на прикладi лiтературних збiрок «Поетичний нектар Крiшни» та «Поетичний нектар Рами». Пiд час проведення дослiдження було перекладено низку творiв з двох вищезгаданих вiршованих збiрок – деякi з них мiстяться в додатках.

У вiршах автори-бгакти описують рiзноманiтнi iпостасi обох богiв, аналіз яких було виконано в рамках даного дослiдження. Основнi iдейнi засади творiв можемо визначити так: Крiшна – юнак-пастух, цар за походженням, творець раси любовi, обожнюване великою кiлькiстю вiруючих божество, iхнiй найкращий товариш та навiть предмет закоханостi. Рама ж уособлює iдеального, мудрого та справедливого правителя й хороброго воїна. Обидвi аватари Вiшну вважаються такими, що можуть захистити людство вiд зла, викорiнивши його на довгi столiття. Наряду з Крiшною та Рамою

вшановуються їхні дружини – Радга й Сіта відповідно – як ідеали самовідданого щирого бгакті.

Другорядні персонажі, згадані у віршах, тісно пов'язані з долями обох богів та, як правило, виступають ріднею їхніх земних утілень. У баченні сучасних поетів вони втілюють гріхи людства, а перемагаючи їх, Рама й Крішна позбавляють світ від пільми та невігластва. Автори збірки піднімають соціальні проблеми індійського суспільства, а також – деякі теми глобального характеру, переплітаючи їх із переказами міфів про двох богів та прославляннями їх.

Таким чином, Рама й Крішна займають важливе місце в житті вайшнавів нашого часу. Поети, чиї вірші увійшли до літературних збірок «Поетичний нектар Крішни» та «Поетичний нектар Рами» за допомогою мистецтва слова на сучасний манір підносять хвалу богам, об'єднуючи римованими строфами вірування та надії усіх бгактів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 18 Days of The Mahabharata War – Summary of the War. URL: <https://vedicfeed.com/18-days-of-the-mahabharata-war-summary-of-the-war/>
2. Bhattacharya N. N. Medieval Bhakti Movements in India. Delhi, 1997. 247 p.
3. Chandra V. Dharma. *Short Stories for Students*. 1994. URL: <https://www.encyclopedia.com/education/news-wires-white-papers-and-books/dharma>
4. Dalal, R. Hinduism: An Alphabetical Guide. Penguin Books India, 2010. 483 p.
5. Dandekar R. N. Vaiṣṇavism: An Overview. *Encyclopedia of Religion*. 2005. Vol. 14. P. 9498-9500. URL: <https://www.encyclopedia.com/environment/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/vaisnavism-overview>
6. Dhoti. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/dhoti>
7. Doctor Nagendra. Hindi sahitya ka itihās (Hindi). Dilli, 1994. 576 p.
8. Giriraj dasa. A true Vaishnava. 2015. URL: <http://www.forthethepleasureoflordkrishna.com/tag/attributes-of-a-vaishnava/>
9. Gopal, M., Gautam K. S. (ed.). India through the ages. Publication Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India, 1990. 244 p.
10. Govardhana Puja. URL: <https://theharekrishnamovement.org/category/govardhana-puja/>
11. Grierson, G. A. Indo-Aryan Family. Mediate Group. Specimens of the Eastern Hindi Language. *Linguistic Survey Of India*. 1904. Vol. 6. P. 286
12. Griffith, R. T. H. The Ramayan of Valmiki. Chowkhamba Sanskrit Series Office, 1963. 576 p.
13. Jindal, K. B. A History of Hindi Literature. Kitab Mahal, 1955. 384 p.

14. Jones R. A. Emile Durkheim: An Introduction to Four Major Works. *The Elementary Forms of the Religious Life*. 1986. P. 115-155
15. Kaikeyi, Kaikeyī: 10 definitions. Wisdom Library. URL: <https://www.wisdomlib.org/definition/kaikeyi>
16. Kajari Music. URL: <http://www.bharatonline.com/uttar-pradesh/culture/music/kajari.html>
17. Kapoor, O.B.L. The Philosophy and Religion of Sri Caitanya. New Delhi, 1994. 234 p.
18. Karanth, D. The Indian Oboe Reexamined. University of Arkansas. Fayetteville, 2007. 19 p.
19. Lochtefeld. J. G. The Illustrated Encyclopedia of Hinduism. Rosen Publishing, 2002. 876 p.
20. Mandavi, Māṇḍavī: 9 definitions. Wisdom Library URL: <https://www.wisdomlib.org/definition/mandavi>
21. Mani, V. Kamsa I. Puranic Encyclopedia: a comprehensive dictionary with special reference to the epic and Puranic literature. Delhi: Motilal Banarsidass, 1975. 922 p.
22. Mani, V. Puranic Encyclopedia: A Comprehensive Work with Special Reference to the Epic and Puranic Literature. 2015. 922 p.
23. Matchett, F.. Krsna: Lord or Avatara?: The Relationship Between Krsna and Visnu (1st ed.). Routledge, 2000. 254 p. 167 DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203037089>
24. Michaels, A. Homo Ritualis: Hindu Ritual and Its Significance for Ritual Theory. Oxford University Press, 2015. 327 p.
25. Miśrā, V. Vālmīki Rāmāyaṇa evaṃ Rāma-carita-mānasa kā tulanātmaka adhyayana. Viśvavidyālaya Hindī Prakāśana, Lakhanaū Viśvavidyālaya, 1963. 640 p.
26. Mittal. J. P. History of Ancient India (a New Version): From 7300 Bb To 4250 Bc. Atlantic Publishers & Dist. 2006. 702 p.

27. Parmeshwaranand, S. *Encyclopaedic Dictionaries of Puranas*. Sarup & Sons. 2001. 1432 p.
28. Patel, U. Tara and Chandradev: If a Dissatisfied Partner Has An Affair, Who Is To Be Blamed? URL: <https://www.bonobology.com/tara-and-chandra-if-a-dissatisfied-partner-has-an-affair-who-is-to-be-blamed/>
29. Pattanaik D. *Vishnu: an introduction*. — Mumbai: Vakils, Feffer and Simons. 1999. 69 p.
30. Pattanaik. D. *Shyam: An Illustrated Retelling of the Bhagavata*. Penguin Random House India, 2018. 304 p.
31. Radhakrishnan R. *Urmila, The Sleeping Princess*. Indian Express. Chennai, 2016. URL: <https://www.newindianexpress.com/cities/bengaluru/2014/mar/28/Urmila-The-Sleeping-Princess-591789.html>
32. Rosen, S. J. *Krishna's Song: A New Look at the Bhagavad Gita*. Greenwood Publishing Group, 2007. 190 p.
33. Rosen, S. J. *Vaisnavi – Women and the Worship of Krishna*. Delhi, 1999. 421 p.
34. Sadguru Sant Keshavadas. *Ramayana at a Glance*. 1988. 212 p.
35. Saksena, B. R. *Evolution of Awadhi*. 1971. 562 p.
36. Sharma, K. *Bhakti and the Bhakti Movement (A New Perspective)*. New Delhi, 2002. 375 p.
37. Srila Swami Maharaja Attains the Dust of Vraja. URL: <https://www.rupanugabhajanashram.com/writings/krishna-talk-articles/srila-bhakti-pramoda-puri-gosvami/srila-swami-maharaja-attains-the-dust-of-vraja/>
38. Stefon M., Doniger W. Vallabhacharya. *Encyclopaedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/contributor/Wendy-Doniger/3420>
39. *Story of Gajendra Moksha*. URL: <https://www.dnaofhinduism.com/ancient-wisdom-via-stories/story-of-gajendra-moksha>

40. Subramanian R. A Qualitative Examination of the Leadership Traits of Rām from Srimad Vālmīki Rāmāyaṇ : Ph. D. : 19.09.2018. 16 p. DOI:10.13140/RG.2.2.15500.16008
41. Subramanian V.K. Sacred Songs of India. – Delhi, 1996. – 321, p.
42. Taylor, K., Williams, V. R. Etiquette and Taboos around the World: A Geographic Encyclopedia of Social and Cultural Customs. ABC-CLIO, 2017. 373 p.
43. Tharu, J. S. Women Writing in India: The twentieth century. Feminist Press at CUNY, 1991. 641 p.
44. Traits of Vaishnavas. 2022. URL: <https://www.thehindu.com/society/faith/traits-of-vaishnavas/article65857334.ece>
45. Tulsidasa's Sri Ramacaritamanasa. The Holy Lake of the Acts of Rama. Edited with Romanized Text and English Translation by R. C. Prasad, Professor of English, Patna University. Delhi, 1991. 871 p. UR: https://books.google.lt/books?id=VV7leonJ8aQC&pg=PA871&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
46. Upadhyay A. B. Puran vimars (Hindi). Dilli, 1990. 657 p. 314-336
47. Urmila, Urmilā, Ūrmilā: 9 definitions. Wisdom Library URL: <https://www.wisdomlib.org/definition/urmil>
48. Varma. P. K. The Book of Krishna. Penguin Books India, 2009. 172 p.
49. Vishwa, A. कजरी लोकगीत या कजली – उत्तर प्रदेश का Lokgeet – Kajri / Kajli अध्याय (18/22). 2022. URL: <https://saptswargyan.in/kajri-lokgeet/>
50. Why is Radha Worshiped with Krishna instead of Rukmini? Temple Purohit, 2019. URL: <https://www.templepurohit.com/why-is-radha-worshiped-with-krishna-instead-of-rukmini/>
51. Williams, M. Handbook of Hindu Mythology. Oxford University Press, 2003. 373 p.
52. Ботвінкін Ю. В. Розвиток релігійно-філософського руху бгакті в

- Північній Індії XIV-XVII століть : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.02 / Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського НАН України. Київ, 2007. 205 с.
53. Газель. Словник української мови в 11 т. 1971. Т. 2.
54. Літературознавча енциклопедія у 2 т. / авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. Київ: ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
55. Матвеев В. О. Кришна. *Велика українська енциклопедія*. 2018. URL: <https://vue.gov.ua/Кришна>
56. Українська релігієзнавча енциклопедія. URL: <https://ure-online.info/encyclopedia/vedy/>
57. Філь Ю. С. Універсальність вайшнавизму та місце Української культури в ISKCON. *Східний світ*. 2020. №2. С. 101-112. DOI: <https://doi.org/10.15407/orientw2020.02.101>
58. Черній А. М. Неорелігії. *Український соціум*. 2005. С. 240-244
59. Шинкарук, В. І. Філософський енциклопедичний словник. Національна академія наук України, Інститут філософії ім. Г. Сковороди. Київ, Абрис, 2002. 751 с.
60. कृष्ण काव्य पीयूष .श्री राम चरित भवन .ह्यूस्टन ,यू.एस.ए. 193 .2021 प.
61. गुप्ता, र. वैष्णव सम्प्रदाय का इतिहास. 2022. URL: <https://ajmernama.com/guest-writer/385909/>
62. चौपाई क्या है। चौपाई के उदाहरण, Chaupai kya hai. URL: <https://www.basicstudy.in/chaupai-kya-hai/>
63. टीम, लाइव हिन्दुस्तान (७ अगस्त २०१९). "जन्म के साथ ही बोला राम का नाम, जनकवि कहलाए गोस्वामी तुलसीदास" (हिन्दी भाषा में). मूल से 7 अगस्त 2019 को पुरालेखित. अभिगमन तिथि २७ मार्च २०२०
64. भक्ति क्या है? भक्ति की परिभाषा? URL: <https://www.vedicaim.com/2019/07/bhakti-kya-hai.html>
65. भगवान श्रीकृष्ण के 108 नाम. URL: https://hindi.webdunia.com/astrology-tantra-mantra-yantra/108-names-of-lord-krishna-116082500030_1.html

66. राम काव्य पीयूष. श्री राम चरित भवन .ह्यूस्टन ,यू.एस.ए.2020 . 208 प.
- 67.राम राज्य क्या है? जानिए गोस्वामी तुलसीदास जी से. URL:
<https://www.inditales.com/hindi/ram-rajya-kya-hota-hai/>
- 68.लोक जीवन की कथाएँ रचने वाली गायनशैली 'बारहमासा'. URL:
<https://www.amarujala.com/shakti/barahmasa-poem-in-hindi-jaysi-vidyapati>
- 69.श्रीकृष्ण के उद्भव कौन लगते थे, जानिए उनका परिचय. URL:
https://hindi.webdunia.com/shri-krishna/uddhava-krishna-120070100078_1.html
- 70.स्वयंवर. URL: <https://bharatdiscovery.org/india/स्वयंवर>

“विराट रूप”, शालिनी गर्ग (दोहा, कतर)

अर्जुन बोले, आप मुझे अगर योग्य समझते योगेश्वर।
 कल्याण कीजिये मेरा, विश्वरूप अपना दिखालाकर।।
 मेरे इस शरीर में अर्जुन, तुम सारा जगत देख लो।
 भूत-भविष्य, चर-अचर जो भी चाहे वो देख लो।।
 पर नहीं देख सकते मुझको, अपनी इस दृष्टि से।
 योग ऐश्वर्य देखोगे मेरा, नेत्रों की दिव्यशक्ति से।।
 संजय बोले! सुनो राजन, अर्जुन से ये कहकर के।
 विश्वरूप दिखलाया कृष्ण ने, महायोगेश्वर बनके।।
 अनेक मुख, अनेक नैन, दर्शन हैं ये अति अद्भुत।
 दैवी आभूषणों से अलंकृत, दिव्य शस्त्रों से युक्त।।
 दिव्य वस्त्र मालायें धारण, फैल गई दिव्य सुगंध।
 चारों ओर फैला मुख था, ना आदि था ना था अंत।।
 विश्वरूप के दिव्य तेज से, बिखर गया प्रबल प्रकाश।
 हजारों सूर्यों से भी नहीं, फैला सकता यह आकाश।।
 अर्जुन ने देखा जब देवों के, देव का अद्भुत विश्वरूप।
 हजारों भागों में विभक्त, ब्रह्मांड का दिखा हर स्वरूप।।
 आश्चर्यपूर्वक रोमांचित होकर, अर्जुन ने किया प्रणाम।
 हाथ जोड़ सिर झुकाकर, विश्वरूप का किया सम्मान।।
 अर्जुन बोले आपके अंदर, सभी देव व प्राणी विराजते।
 दिव्यसर्प, ऋषि, मुनि, शिवजी और ब्रह्माजी सजते।।
 मुकुट, गदा और चक्र से, आप हैं अत्यंत सुशोभित।
 पर दिव्यरूप आपका, तेज प्रकाश से है आच्छादित।।

मुख से निकल प्रज्वलित अग्नि, हो रही अतिप्रचंड।
लग रहा इस दिव्य तेज से, जग हो जायेगा भस्म।।

«Величний лик», Шаліні Гарг (Дога, Катар)

Арджуна мовив: «О Йогешваре, якщо ти вважаєш мене достойним,
Змилуйся – відкрий свою вселенську подобу!»

«У моєму тілі, Арджуно, ти побачиш цілий всесвіт,
Що було і що буде, видиме й невидиме – все, що забажаєш.

Однак, своїм зором ти не розгедиш мене.

Моя сила відкриється тільки внутрішньому оку».

Санджай мовив: «Прислухайся, царю!» Після цих його слів
Крішна проявив свій неймовірний лик, ставши магайогешваром.

Кілька ротів, незлічені очі – що за неймовірне видовище!

Він прикрашений неземними оздобами, оснащений зброєю богів,

Носить чудесний одяг, пахне найприємнішими ароматами.

На лиці – широка усмішка без краю й кінця.

Навіть найпотужніше світло тьмяніє в божественній славі його величного
лику –

І тисячі сонць не вистачить, аби осяяти небо над ним.

Коли Арджуна побачив цей найбожественніший з-поміж богів образ,

У ньому відобразилася кожна найдрібніша частинка Всесвіту.

Здивувавшись, зашарівшись, Арджуна вклонився,

Склав долоні, схилив голову, віддаючи шану величному лику.

Арджун мовив: «У тобі живуть усі боги й земні створіння;

У тебе вірують божественні змії, мудреці, аскети, й навіть Шіва та Брахма.

Ти виглядаєш прекрасним у короні, з булавою та диском,

Але твій божественний лик огорнутий яскравим світлом,

Із рота валить сильний жар,
І здається, що це неземне світло поглине весь світ.

* * *

“कर्मयोगी”, चित्र भूषण श्रीवास्तव “विदग्ध” (जबलपुर, भारत)

भगवान कृष्ण! हे वासुदेव, करुणावतार! हे सरल श्याम।
हर भारतवासी का घर मंदिर, हृदय तुम्हारा पुण्य धाम।
हे युगदृष्टा! भारत सृष्टा, हे कृष्ण! कर्मयोगी महान।
तुम लीलाधर युग पुरूष, महात्मा, अवतारी युग के प्रधान।
हे भारत के भावुक पथप्रदर्शक, गीतामृत के उद्गाता।
तुम प्रेम, शक्ति, कर्तव्य, भक्ति के रूप, धर्म के व्याख्याता।

तुम से अनुप्राणित राजनीति, तुमसे विकसित अध्यात्म ज्ञान।
तुम त्राता पथप्रदर्शक, शिक्षक, कर्मठ योगी अतिभासमान।
बालक किशोर नवयुवक, प्रौढ़ और वृद्ध सभी के परम मित्र।
शिशु, बाल, ग्वाल, गोपाल, तरूण, सारथी तुम्हारे विविध चित्र।
भारत जनमन सम्राट! सुखद, भगवान, पूज्य हे सत्य काम।
तुम जल थल कण-कण विद्यमानस हे देव तुम्हें शत शत प्रणाम।

«Карма-йогі», Чітра Бгушан Шривастав «Відагдг» (Джабалпур, Індія)

О, Господь Кришна! О, Васудево, втілення милосердя! О, істинний Ш'яме!
Обителю кожного індійця, в чиему серці знайшлося місце тобі!
О, Всевидючий! Кришно, творець Індії, великий Карма-йогі!
Ти – основа Ліли в людському житті, Магатма, верховний з-поміж аватар.
О, слухний наставнику Індії, проповіднику безсмертної «Гіти»!
Ти – втілення любові, сили, обов'язку, форми бгакті, духовності.

Тобою натхненна політика, з тобою ж розвивається духовне знання,
Ти – наставник на шляху спасіння, вчитель, неперевершений майстер йоги,

Рівноправний товариш усіх дітей, підлітків та юнаків, дорослих і старців,
Немовля, дитя, пастух, юнак, візничий – ось твої різноманітні ролі.
О, імператоре душі й розуму Індії! Щастя, Бог, молитва – праведні вчинки.
Ти – Бог, що пронизує воду й землю і кожну клітину. Вічна слава тобі!

* * *

“शबरी के राम”, रजेन्द्र सूरज (सिंगापुर)

मैं सदियों से बाट जोहती, राम न जाने कब आओगे,
मेरे मन के अवसादों को जाने कब तुम पिघलाओगे।
साँस-साँस में तुम मेरे हो, रोम-रोम में तुम्हीं बसे हो,
क्षण-क्षण मेरा रमता तुममें, हर इक दृश्य में तुम्हीं सजे हो।
आँखों से बहते आँसू भी, राम-राम कह करके झरते,
मेरी वाणी के हर अक्षर, राम-नाम की महिमा कहते।
वेद-सार से न मैं परिचित, भक्ति मार्ग से मैं अनजानी,
योग-ध्यान से वंचित हूँ मैं, पूजा-विधि से मैं अज्ञानी।
जीवन के सारे द्वन्दों से, मुक्त हुई जप नाम तुम्हारा,
एक मात्र तृष्णा सिंचित है, निरख सकूँ मैं चरण तुम्हारा।
पुण्य धरा का मैला आँचल निज पद से कब महकाओगे,
मैं सदियों से बाट जोहती, राम न जाने कब आओगे,
मेरे मन के अवसादों को, जाने कब तुम महकाओगे।
रही बिलखती रही तड़पती, राम तुम्हारी अभिलाषा में,
जन्म-जन्म मैं रही भटकी, तुम से मिलने की आशा में।
आज तुम्हारा देख आगमन, वाणी मेरी मौन हो गयी,
मन मृग-शावक भरे कुलाँचे, काया की सुधि गौण हो गयी।
आत्म-दीप जल गए आज, श्रद्धा ने फिर जयकार लगायी,
भक्ति ने आराधन साधा, सरयू लिए आरती आयी।

बना एक क्षण युग-परिवर्तक, जन-जन की मर्यादा जागी,
राम तुम्हारे दर्शन पाकर, धन्य हुई मैं आज अभागी।

मुझे यकीं था इस अबला के तारण को निश्चित आओगे,
मैं सदियों से बाट जोहती, राम न जाने कब आओगे,
मेरे मन के अवसादों को, जाने कब तुम पिघलाओगे।

«Рама Шабарі», Раджендра Сурадж (Сингапур)

Багато віків, о Рамо, я чекаю, коли ти прийдеш
І розтопиш мої душевні страждання.

Ти – в моєму диханні, у кожній клітині,

Ти – окраса моєї душі, окраса всього навкруги.

Коли я вимовляю ім'я «Рама», ти наповнюєш мої сльози,

А кожна літера моїх слів прославляє тебе.

Я не вивчала «Веди» й не знаю шляху бгакті,

Не практикую йогічну медитацію, не сповідаю ритуалів поклоніння.

Однак, повторюючи твоє ім'я, я ніби покидаю все мирське.

Єдине моє бажання – омити твої ноги й поклонитися тобі.

Чи очиститься земля, якщо ти просипиш на неї священний попіл?

Багато віків, о Рамо, я чекаю, коли ти прийдеш

І розтопиш мої душевні страждання.

Мене душила спрага бажання зустрітися з тобою, Рамо,

Все життя я блукала, сподіваючись тебе знайти.

Сьогодні я нарешті побачила тебе, і мені відібрало мову,

Моє мертве старече тіло знову ожило.

Вогник у моїй душі вже згас, але своєю вірою я прославляю тебе.

Я віддано кланяюся тобі, схиляю перед тобою голову.

В одну мить ти змінив епоху, возвеличив людство.

Побачивши тебе, Рамо, я, нещасна, врешті стала щасливою.

Я була впевнена, що ти прийдеш і врятуєш цю бідну душу,
Багато віків, о Рамо, я чекала, коли ти прийдеш
І розтопиш мої душевні страждання

* * *

“उर्मिला की व्यथा”, आशा बर्मन (स्कारबोरो, कनाडा)

मन में ही रही मन की बात
कभी न ओठों तक ला पायी
हृदय लगा जो आघात।
जब आयी थी मैं विवाह कर
हँसते-गाते सभी परस्पर
नहीं जान पायी कब कैसे बीते वे सुखमय
दिन सत्वर
अनमोल पलों से सजे सजे
वे अपने दिन और रात,
मन में ही रही मन की बात।

सहसा कैसे दुर्दित घिर आये
केकैयी माँ ने दुर्वचन सुनाये
राजा से पाकर दो वर
रामचंद्र वनवास पठाए
आनंद भरे मेरे जीवन पर
हुआ कुठाराघात,
मन में ही रही मन की बात।
जब भरत गए तुम्हें लौटने
क्षीण आशा था जागी मन में

आशा वह भी हुई विफल
व्यथा भरी मेरे कण कण में
कितना शेष रहा प्रियतम,
कहना-सुनना तुमसे तात,
मन में ही रही मन की बात।
पति हैं पर जीवन पति-विहीन
विरह में हो रही हूँ मैं क्षीण
सबकेस बीच भी रही एकाकी
जीवन मेरा हुआ सारहीन
सूने सूने हो गए सब
मेरे ये दिन और रात,
मन में ही रही मन की बात।
न जाने प्रिय अब कब आयेंगे
मुझको क्या वे जीवित पायेंगे
बरसों पर यदि मिल भी पायी
मुझको क्या वैसी ही पायेंगे
जीवन की बाजी में मैंने
केवल पायी है मात,
मन में ही रही मन की बात।

«Агонія Урміли», Аша Барман (Скарборо, Канада)

Ми спілкуємось подумки,
Ніколи не ворушимо вустами.
Це так ранить серце.

Коли я брала шлюб,
Співала й сміялася разом з усіма,
То не знала, що ці щасливі дні швидко промайнуть.
Ті наші дні й ночі,
Прикрашені безцінними миттями,
Тепер зринають у думках.

Раптом скупчилися грозові хмари:
Маючи дві обіцянки від царя,
Мати Кайкеї промовила страшні слова,
І місяцеликого Раму було вигнано до лісу.
Життя, переповнене щастям,
Умить розірвали на шматки.
Тепер воно зринає в моїх думках.

Коли Бгарата спробував тебе повернути,
В мені прокинулася остання надія
І вмить згасла.
Агонія сповнила кожну клітину мого тіла.
Скільки ще чекати, коханий,
Щоби поговорити з тобою наяву?
Зараз же спілкуємося подумки.

Є чоловік, але життя проходить без нього:
Я слабшаю в розлуці,
Почуваюся самотньою поміж людьми,
Життя моє не має сенсу.

Лишень слухаю день і ніч,
Як ми спілкуємося подумки.

Не знаю, коли тепер повернеться коханий,
Чи застане він мене живою.

Навіть якщо ми зустрінемося через роки,
Я вже не буду такою, як тепер.

Я програла

Цю гру в життя.

Тепер спілкуюся з ним подумки.

* * *

“कौन हो तुम माण्डवी”, आरती ‘लोकेश’ (दुबई, यू.ए.ई.)

महल अट्टालिका पर विचरती,

विकल भाव हिये में है भरती।

मुख पर तेज लिए साध्वी-सा,
साधना किस उद्देश्य माण्डवी?

प्रदीप्त-दीप का थाल करों में,

विरह के गीत सजा अधरों में,

प्रीत-माधुर्य सजल नयनों में,

प्रतीक्षारत उद्विग्न माण्डवी!

सोलह शृंगार संकेत अनुराग,

विह्वल उद्वेलित प्रिय-विपाग।

वैरागी से बाँध प्रेम की आशा,

महीन डोर से टँकी निराशा।

द्वन्द्व-अंतस विवशता की भाषा,

यशोधरा-सी परित्यक्ता माण्डवी!

द्रुप पवन छेड़ती राग-बिहाग,

क्या हो तुम परिणीता माण्डवी?

कंगन की क्षीण ध्वनि सहचरी,

झाँझर की रुणझुण ठहरी-ठहरी।

निशा बनी कुटिया की प्रहरी,

निस्तब्ध दिशा परिणति माण्डवी!

दशरथ की होकर पुत्रहधू

आभा ज्यों कांतिहीन विधु।

स्नेह-शुष्क विचलित दगु,

श्वसुर-गृह की मर्यादा माण्डवी!

भ्रातृभक्त की मात्र संयोगिनी,

एकनिष्ठ अद्वितीय वियोगिनी।

अपूर्व मार्ग तपस्विनी योगिनी

श्रद्धा-धैर्य-बलि मूर्त माण्डवी!

परिणय-बंधित मधुमास नहीं,
प्रियतन प्रणय-विलास नहीं।
निर्जीव निष्प्राण, श्वास नहीं,
नियति कटु विकास माण्डवी!
कर्त्तव्यपरायणता बही अकमपन,
अर्धांगिनी संवेदना की स्पन्दन,
शोभित प्रशस्ति पावक कुन्दन,
समर्पित स्वामी वंदन माण्डवी!
उपजाने जग-अर्थ अमर दृष्टांत,
व्यथित स्वप्न सुशांत विश्रांत।

संयत कर निज तन-मन क्लांत,
धर्महित संबल आद्यांत माण्डवी!
द्वापर युग हो या हो त्रेता,
राम-लक्ष्मण, पुरुष विजेता।
स्मरण सुयश भरत प्रणेता,
उस योगी निवेदित प्रभा माण्डवी!
शाश्वत मूल्य वृद्धि, न हास,
पात्र न भव-कालिक परिहास।
नारी गरिमा की परख उजास,
स्वर्णिम रच इतिहास माण्डवी!

«Хто ти, Мандаві?», Артї «Локеш» (Дубаї, О. А. Е.)

Ти блукаєш порожнім палацом.
Серце сповнене тривоогою й переживанням,
Обличчя бліде, ніби в місяця.
Яка мета твоєї медитації, Мандаві?
Мерехтять вогні в лампадках,
Вуста зафарбовані піснями розлуки,
Солодка пелена застилає очі.
Мандаві стурбовано чекає!
Шістнадцять прикрас – ознака любові,
Хвилюючої пристрасті та суму за коханим.
Потоком вітру линуть ніжні мелодії.
Що ти носиш на серці, царице Мандаві?
Тихий передзвін браслетів на зап'ясті,
Відгомін дзвіночків то тут, то там.

Ніч оберігає твою оселю.

Ти обернулася мовчанням, о Мандаві!

Ставши невісткою Дашаратхи,

Ти зблідла, немов місяць, позбавлений сяйва,

Гарячі сльози висохли на твоїх очах.

Ти – заручниця правил свого свекра, Мандаві!

Сподівання на любов розчинилися у відчаї,

Розчарування зв'язало тебе по руках і ногах.

Двоякою мовою говорить твоя недоля –

Ти покинута подібно Яшодгрі, о Мандаві!

Єдина союзниця братської любові,

Неперевершена у своїй самотності,

Незрівнянна йогіні, що слідує шляху зречення,

О Мандаві! Ти – віра, мужність, сила!

Медовий місяць проходить без подружніх взаємин,

Немає задоволення кохання й страждання.

Нежива, нерухома, навіть не дихаєш –

Така жорстока твоя доля, Мандаві!

Одна половина тебе віддано виконує свій обов'язок,

А інша сповнена глибоких почуттів,

Прикрашена сяючим золотом, восхвалена,

Ти віддано вклоняєшся своєму чоловіку, Мандаві!

Ти – безсмертний приклад для всього світу:

Ти вмієш знайти спокій у тривожних снах,

Тримати під контролем розум і тіло,

Ти присвячуєш себе дгармі, о Мандаві!

Будь то Двапара- чи Трета-юга,
Рама й Лакшмана – герої людського роду,
Бгарату ж згадують як славного царя.
Цьому й присвятила себе Мандаві!

Багатство множитися, немає місця занепаду,
Ніхто й ніколи над тобою не насміхатиметься,
Адже ти – приклад жіночої гідності,
Твоя історія відлита з золота, а Мандаві!.

* * *

“भरते हुए उड़ान”, गजेन्द्र प्रसाद पण्ड्या (बाँसवाड़ा, भारत)

अचरज में थे देव सभी	तैर रहे हों सागर पर ज्यों
हनुमत सीता की खोज में,	खोजें सीता माई
कैसे होंगे पार समन्दर	एक निशिचरी मारग में
इसी भयंकर सोच में;	आंजनेय को खाने आई
बनी परीक्षक वह देखो,	वध कर डारा पल में
सुरसा माता आई,	जय हो, बली हनुमान।
चकित हुई बजरंगबली की	लंका द्वार पे एक राक्षसी
देख बुद्धि बल चतुराई।	राह के बीच और खड़ी थी
आशीष पाकर सुरसा माँ से	मूरख बड़ी, राह रोक कर
विदा हुए हनुमान।	हनुमत से अकड़ी बड़ी थी
मुष्टि प्रहार से मुर्छित हो गई	अंदर कैसे तुम आए
जय हो, बलिष्ठ हनुमान।	बोले राम का दूत हूँ मैं,
रावण का महल, सोने की लंका	मैं कहलाता हनुमान।
अंजनीपुत्र जब आये	पाई सिया सुध विभीषण से
विभीषण पूछे अचरज से	और अशोक वन में आए

मात सिया के दर्शन करके
मुद्रिका वे दिखलाए
बोले राम का सेवक हूँ मैं,
है नाम मेरा हनुमान।

भरी सभा में
रावण ने हनुमान की पूँछ जलाई
तुरत उछलकर हनुमत ने
लंका में आग लगाई

अकड़ो मत रावण से बोले,
छोड़ दो यह अभिमान।
लछमन की मूर्छा को देख
भये व्याकुल रघुराई
द्रोण गिरि से लाओ संजीवनी,
वैध ने राय बताई।
मैं लाऊँगा, हनुमत बोले
भरते हुए उड़ान।

«Той, що летить», Гаджендра Прасад Пандая (Бансвада, Індія)

Усі боги були вражені:
Коли Хануман шукав Сіту,
Ніхто не розумів,
Як можна перетнути океан.
Забажавши стати свідком,
З'явилася Сурса-мати,
І була здивована
Розумом, силою та кмітливістю Баджранґабалі.

Отримавши благословіння Сурси,
Хануман вирушив далі.

Він плив по морю
В пошуках Сіти,
Але на путі виникла
Демониця, що хотіла його проковтнути.
Одним рухом він убив її.
Слався, могутній Ханумане!

На брамі Ланки
Стояла ракшасі –
Велетенська, безглузда, закривала шлях.
Хануман же одним жорстким ударом кулака
Поборов і її.
Слався, могутній Ханумане!

Палац Равани, золота Ланка...
Коли син Анджані увійшов у нього,
Вібгішана з подивом спитав:
«Як ти проник всередину?»
Той мовив: «Я – посланець Рами,
Звуся Хануман».

Забравши Сіту з логвища Вібгішана,
Він повернувся в ліси Ашоки.
Поглянувши на Сіту-мати,
Він показав свою відданість Рамі,
Промовивши: «Я – служни Рами,
Звуся Хануман».

Привселюдно
Равана підпалив хвіст Ханумана,
Але вогонь миттю
Перекинувся на всі Ланку.
«Не будь зарозумілим,» - мовив Хануман, -
«Покинь свою пиху».

Побачивши бездиханне тіло Лакшмана,
Раггувір збентежився.
«Принеси стебла нитинки з пагорбів Дрони», -
Порадив мудрець.

«Я принесу,» - мовив Хануман

І полетів.